

GRZEGORZ MYŚLIWSKI*

 <https://orcid.org/0000-0002-8292-5474>

BAŁTYCKA STREFA GOSPODARCZA
W BADANIACH HENRYKA SAMSONOWICZA

Abstract

The Baltic Economic Zone
in the Research of Henryk Samsonowicz

The article discusses long-term research made by a Polish outstanding historian Henryk Samsonowicz (1930–2021) on the Baltic economic zone. The publication is divided into three parts. The first part presents the historiographical tradition in which Samsonowicz's research was embedded, as well as the research background that was contemporary with him. The second part features a chronological description of the historian's findings, with a particular focus on the subject matter undertaken by Samsonowicz as well as the intensity of the research and its place in the broad spectrum of his interests. It has been established that the research on the economy of the Baltic zone in the period from the thirteenth to the sixteenth centuries was an important area of Samsonowicz's output. Samsonowicz conducted his research on the issue from the mid-1950s to the 2010s, although his interests greatly expanded from the late 1960s and early 1970s. He particularly focused on the issues of long-distance trade, financial turnover, institutions and the socio-cultural context of economic life in the Baltic Sea basin. The third part of the article presents Samsonowicz's theoretical and historical reflections on the theory of large economic zones, including the Baltic region, which he shared with Antoni Mączak. It provides an analysis of the findings on the changing composition and boundaries of the Baltic zone, and a comparison of Samsonowicz's theory with Marian Małowist's concept of dividing the economic space of Central and Eastern Europe. The article highlights Samsonowicz's ability to combine the analysis of details and his synthetic approach to the issues under study, not only with regard to the Baltic Sea region, but entire Europe north of the Alps.

Keywords: the Baltic Sea, Eastern Pomerania, Gdańsk, long-distance trade, financial turnover, economic institutions, economic culture, merchant mentality, economic zone, economic historiography

* Wydział Historii, Uniwersytet Warszawski

 g.mysliwski@uw.edu.pl

Nadesłany 25.06.2022; Nadesłany po poprawkach 3.10.2022; Zaakceptowany 5.10.2022

W powojennej mediewistyce polskiej niewielu było historyków o porównywalnej skali zainteresowań badawczych, co zmarły w 2021 r. Henryk Samsonowicz. Zajmował się on zarówno historią gospodarczą, społeczną, polityczną, jak i kulturową. Dokładne dane na temat jego dorobku do 2009 r. włącznie zawierają bibliografie, które zestawiono w trzech księgach jubileuszowych poświęconych temu uczonemu¹. Już za życia Samsonowicza powstawały teksty o jego badaniach². Przyjmuje się, że swoje ostatnie artykuły opublikował w 2017 r.³

Dzieje gospodarcze, od których Samsonowicz zaczął swą karierę naukową, pozostały do końca jego życia trwałym wątkiem prowadzonych przez niego badań, mimo systematycznego poszerzania spectrum zainteresowań. W niniejszym artykule chciałbym omówić badania tego uczonego jedynie na temat gospodarki miast i krajów strefy bałtyckiej oraz jej powiązań w skali Europy. Trzeba zaznaczyć, że chociaż Henryka Samsonowicza postrzega się jako mediewistę, to jego zainteresowania niemal od samego początku obejmowały także wiek XVI, a niekiedy jeszcze późniejsze stulecia.

Warto tu zarysować obraz tradycji historiograficznej, z której Samsonowicz wyrastał i z której korzystał, jak i historiograficzną współczesność, do której należał i którą współtworzył. Dla badań Samsonowicza podstawowe znaczenie miała nie tylko rodzima, lecz także zagraniczna mediewistyka gospodarcza. W momencie, gdy rozpoczynał on badania, polska historiografia mogła poszczycić się bardzo wartościowym dorobkiem w zakresie badań nad gospodarką wieków średnich⁴. Przed wrześniem 1939 r. opublikowano do dziś aktualne

¹ *Bibliografia prac Henryka Samsonowicza za lata 1952–1990*, zestawili Andrzej DERELKOWSKI, Jakub BORAWSKI, Zbigniew MORAWSKI, [in:] *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Andrzej WYROBISZ, Michał TYMOWSKI, współpraca Wojciech FAŁKOWSKI, Zbigniew MORAWSKI, Warszawa 1991, s. 5–31; *Bibliografia prac Henryka Samsonowicza za lata 1991–2001*, zestawiał Piotr WĘCOWSKI, [in:] *Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. Jerzy PYSIAK, Aneta PIENIĄDZ-SKRZYPCZAK, Marcin R. PAUK, Warszawa 1991, s. 13–41; *Uzupełnienia do bibliografii prac Henryka Samsonowicza za lata 1952–1990*, zestawiał Piotr WĘCOWSKI, [in:] *ibid.*, s. 41–44; *Bibliografia prac Henryka Samsonowicza za lata 2001–2009*, opr. Iwona JESIONOWSKA, Maciej RADOMSKI, [in:] *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. Agnieszka BARTOSZEWICZ [et al.], Warszawa 20210, s. 7–16.

² Tomasz SIEWIERSKI, *Marian Małowist i krąg jego uczniów. Z dziejów historiografii gospodarczej w Polsce*, Warszawa 2016, s. 162–164; Józef DOBOSZ, *O naukowych dokonaniach profesora Henryka Samsonowicza*, [in:] Henryk SAMSONOWICZ, *Studia z dziejów miast w średniowieczu*, Poznań 2014, s. 351–356.

³ Jerzy PYSIAK, Michał TYMOWSKI, *Henryk Samsonowicz (23 I 1930 – 28 V 2021)*, *Kwartalnik Historyczny*, R. 128: 2021, nr 4, s. 1031.

⁴ Witold KULA, *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1963, s. 50–51.

monografie o handlu Krakowa, Lwowa, Poznania i Torunia⁵, podjęto kwestię handlu ze Śląskiem⁶, opracowano dzieje systemu mytniczko-celnego na ziemiach polskich do 1370 r. i kredytu na Rusi Czerwonej⁷. Wiele miejsca poświęcił działalności gospodarczej Włochów na ziemiach polskich w późniejszym średniowieczu (w tym na czeskim już wówczas Śląsku) Jan Ptaśnik⁸. Problematykę bałtycko-hanzeatycką badał intensywniej Leon Koczy⁹.

W ostatniej dekadzie okresu dwudziestolecia międzywojennego zadebiutował także Marian Małowist, który po 1945 r. stał się mistrzem oraz inspiratorem Henryka Samsonowicza¹⁰. Badania Małowista od początku skupiały się w większym stopniu niż u innych polskich historyków na powszechnej historii gospodarczej¹¹. Tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej ukończył pisanie monografii o głównej kolonii republiki genueńskiej nad Morzem Czarnym – Kafie¹². Książka ta mogła jednak zostać opublikowana dopiero po wojnie¹³.

Bardzo duże znaczenie dla badań Samsonowicza miała także mediewistyka niemiecka, zwłaszcza jej studia nad gospodarką, miastami i mieszczan-

⁵ Stanisław KUTRZEBA, *Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski*, Kraków 1902; Łucja CHAREWICZOWA, *Handel średniowiecznego Lwowa*, Lwów 1925; Leon KOCZY, *Handel Poznania do połowy XVI w.*, Poznań 1930; Marian MAGDAŃSKI, *Handel Torunia na morzu w wiekach średnich* (Wydawnictwo Archiwum Miasta Torunia, t. 2), Toruń 1935; idem, *Organizacja kupiectwa i handlu toruńskiego do roku 1403*, Toruń 1939.

⁶ Stefania KALFAS-PIOTROWSKA, *Stosunki handlowe polsko-śląskie za Kazimierza Wielkiego*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku, R. 5: 1936, s. 227–279; Leon Koczy, *Związki handlowe Wrocławia z Polską do końca XVI wieku*, Katowice 1936.

⁷ Stefan WEYMANN, *Clia i drogi handlowe w Polsce piastowskiej* (Prace Komisji Historycznej, t. 13, z. 1), Poznań 1938; Marian UNGEHEUER, *Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku* (Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych, z. 6), Lwów 1929.

⁸ Jan PTAŚNIK, *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*, Warszawa 1958.

⁹ Więcej na temat publikacji Leona Koczego zob. Gerard LABUDA, *Leon Koczy*, [in:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. Jerzy STRZELCZYK, Poznań 2010, s. 432, 437–439. Leon Koczy wydał także XIV-wieczne źródła do handlu Torunia wraz ze wstępem, zob. Leon KOCZY, *Materiały do dziejów handlu Hanzy pruskiej z Zachodem*, Rocznik Gdański, R. 7–8: 1933–1934, s. 275–331.

¹⁰ Henryk SAMSONOWICZ, *Mariana Małowista pisanstwo historyczne*, *Historyka. Studia metodologiczne*, R. 20: 1990, s. 51–56; Anna SOSNOWSKA, *Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994)*, Warszawa 2004, s. 85–90, 146–158, 203–213; T. SIEWIERSKI, op.cit., s. 85–104; Michał TYMOWSKI, *Czy w historiografii polskiej istnieje „szkoła Małowista”?*, *Kwartalnik Historyczny*, R. 124: 2017, nr 1, s. 79–118.

¹¹ Marian MAŁOWIST, *Le développement des rapports économiques entre la Flandre la Pologne et les pays limitrophes du XIIIe au XIVe siècle*, *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, t. 10: 1931, nr 4, s. 1013–1065; idem, *Handel zagraniczny Sztokholmu i polityka zewnętrzna Szwecji w latach 1471–1503* (Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, t. 2), Warszawa 1935.

¹² Idem, *Kaffa – kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453–1475* (Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, t. 2), Warszawa 1947.

¹³ T. SIEWIERSKI, op.cit., s. 102.

stwem oraz Pomorzem i Hanżą. Przypomnieć tu trzeba nie tylko bogatą tradycję niemieckich badań nad miastami w okresie średniowiecza¹⁴, lecz w ogóle pierwszorzędną rangę niemieckiej historiografii i myśli historiozoficznej w XIX i pierwszych dekadach XX w.¹⁵ Jej osiągnięcia były znaczące zwłaszcza w historii gospodarczej¹⁶. To także w Niemczech powstały pierwsze czasopisma poświęcone tej dziedzinie – „Hansische Geschichtsblätter” (od 1871 r.) i „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte” (od 1903 r.)¹⁷, choć dzieje Hanzy niemieckiej stanowiły fenomen nie tylko gospodarczy.

Okres po drugiej wojnie światowej do lat siedemdziesiątych XX w. włącznie stanowił czas rozkwitu badań nad dziejami gospodarczymi m.in. średniowiecza w całej Europie¹⁸. Prowadziła je właśnie m.in. generacja Henryka Samsonowicza, choć podjęli je także przedstawiciele nieco starszych, a z biegiem czasu także młodszych pokoleń. Postacie Raymonda de Roovera, Roberto Lopez, Federigo Melisa, Carlo M. Cipolli, Michaela Postana, Frederica C. Lane’a, Reinholda Muellera, Yves’a Renouarda, Rogera Bautiera, Philippe’a Dollingera, Jacques’a Heersa, Hermana van der Wee, Lynna White’a czy sięgającego nierzadko do czasów średniowiecza Fernanda Braudela, a także koryfeuszy powojennej historiografii gospodarczej w Niemczech: Wolfganga von Stromera, Hermanna Kellenbenza, Ahasvera von Brandta, Waltera Starka, Konrada Fritzege, Heinricha Stooba oraz Szwajcarów – Hektora Ammanna i Hansa C. Peyera, jak również historyków z Europy Środkowo-Wschodniej: Czechów (Františka Grausa, Jaroslava Mezníka, Josefa Janačka), Węgrów (Zsigmonda Pacha, Györgyego Székely’ego), Rosjan (Michaiła Liesnikowa, Anny Choroszkiewicz) i Słowaka Ondreja Halagi tworzyły powojenną konstelację historiografii gospodarczej, do której należał Henryk Samsonowicz.

¹⁴ Józef KULISZER, *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, t. 1, tł. Władysław GŁUCHOWSKI, Warszawa 1961, s. 176–224; Dorota LACHOWSKA, *Wstęp do wydania polskiego*, [in:] Max WEBER, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tł. Dorota LACHOWSKA, Warszawa 2002, s. XXXIX–XLI.

¹⁵ Ernst BREISACH, *Historiography. Ancient, Medieval and Modern*, Chicago–London 1994, s. 229–238, 263–266, 278–284, 293–299, 307, 378–379; Andrzej Feliks GRABSKI, *Dzieje historiografii*, Poznań 2006, s. 467–486, 509–514, 562–571, 584–591.

¹⁶ J. KULISZER, op.cit., t. 1, passim; A. F. GRABSKI, op.cit., s. 573–581; Georg G. IGGERS, *Historiografia XX wieku*, tł. Agnieszka GADZAŁA, Warszawa 2010, s. 32–36.

¹⁷ Carlo M. CIPOLLA, *Between Two Cultures. An Introduction to Economic History*, trans. Christopher Woodall, New York–London 1992, s. 5.

¹⁸ Skrótowo: W. KULA, op.cit., s. 42–44; zob. także Krzysztof OLENDZKI, *Główne kierunki badań nad historią gospodarczą*, [in:] *Informator metodologiczny do ćwiczeń z historii gospodarczej*, red. Wojciech MORAWSKI, Warszawa 2000, s. 65–72; Jacek KOCHANOWICZ, Anna SOSNOWSKA, *Historia gospodarcza Polski przedrozbiorowej – porzucone terytorium?*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, R. 71: 2011, s. 8–14.

Również w Polsce okres po drugiej wojnie światowej obfitował w intensywne badania nad dziejami gospodarczymi średniowiecza i wczesnej nowożytności¹⁹. Sprzyjała temu nie tylko wartościowa przedwojenna tradycja, lecz także, pośrednio, narzucana dominacja marksistowskiej wizji dziejów, w której to sfera gospodarcza odgrywała podstawową rolę jako tzw. baza²⁰. Uprawianie badań nad gospodarką było dobrze widziane. Większość mediewistów polskich nie prowadziła jednak swych badań wedle marksistowskich prawideł, ograniczając się do rytualnych przywoływań klasyków marksizmu-leninizmu lub stosując wybiórczo marksistowską terminologię, częściej deklarując uznanie dla panującej teorii rozwoju społecznego (nierzadko ze względów taktycznych). Wydaje się, że zarówno dla historiografii Zachodu, jak i dla powojennej Polski czynnikiem dodatkowo i pośrednio sprzyjającym zainteresowaniu się dziejami ekonomicznymi była odbudowa krajów europejskich po zniszczeniach wojennych. Można więc powiedzieć, że dla badań nad gospodarką nastąpił po 1945 r. czas koniunktury, mimo ideologiczno-politycznych ograniczeń m.in. w Polsce. W powojennej polskiej historiografii ekonomicznej poświęcono nieporównanie więcej uwagi niż wcześniej badaniu sfery produkcji pozarolniczej. Koronnym tego przykładem był m.in. projekt Małowista, w którego ramach jego uczniowie, w tym Henryk Samsonowicz, napisali prace doktorskie na temat wybranej dziedziny produkcji²¹. Samsonowicz przeprowadził badania nad rzemiosłem wiejskim w późnym średniowieczu i XVI stuleciu, których wyniki stały się podstawą jego rozprawy doktorskiej²².

Zmiana granic Polski po drugiej wojnie światowej mocno wpłynęła na intensyfikację polskich studiów m.in. nad Pomorzem Wschodnim i Zachodnim²³.

¹⁹ J. KOCHANOWICZ, A. SOSNOWSKA, op.cit., s. 14–21.

²⁰ Recepcja marksizmu okazała się powierzchowna, zob. m.in. Rafał SOBIECKI, *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*, Łódź 2020, s. 65–66. Część polskich mediewistów ignorowała założenia myśli marksistowskiej w swoich badaniach. Przykładem tego mogą być chociażby publikacje o handlu dalekosiężnym, pomorskich ośrodkach handlu i Hanzie niemieckiej w „Przełęczach Zachodnim” z lat 1951–1954 (1–4/1951, 6–8/1952, 6–8/1953, 1–4/1954) wydawanym pod egidą Instytutu Zachodniego w Poznaniu, gdzie Zygmuntowi Wojciechowskiemu udało się stworzyć i utrzymać enklawę swobody badawczej, zob. Tadeusz P. RUTKOWSKI, *Nauki historyczne w Polsce (1944–1970)*, Warszawa 2007, s. 131–132, 223–230.

²¹ T. SIEWIERSKI, op.cit., s. 117; M. TYMOWSKI, op.cit., s. 86–87; Andrzej MARZEC, Marcin STARZYŃSKI, *Jerzego Wyrozumskiego spojrzenie na historię gospodarczo-społeczną polskiego średniowiecza*, [in:] Jerzy WYROZUMSKI, *Skarbiec wiedzy. Studia społeczne i gospodarcze* (Mistrzowie Historiografii), red. Andrzej MARZEC, Marcin STARZYŃSKI, Kraków 2022, s. 19–21.

²² Henryk SAMSONOWICZ, *Rzemiosło wiejskie w Polsce XIV–XVI w.*, Warszawa 1954.

²³ Gerard LABUDA, *Przeszość Pomorza w syntezach historiograficznych*, [in:] *Historia Pomorza*, t. 1: *Do roku 1466*, cz. 1, red. Gerard LABUDA, Poznań 1969, s. 76–79; idem, *Charakterystyka źródeł i literatury*, [in:] *ibid.*, s. 219–232, 346–356; Kazimierz ŚLASKI, *Charakterystyka literatury*, [in:] idem, Benedykt ZIENTARA, *Historia Pomorza*, t. 1, cz. 2, red. Gerard LABUDA, Poznań 1972, s. 7–18; Benedykt ZIENTARA, *Charakterystyka literatury*, [in:] *ibid.*, s. 173–183; Roman CZAJA,

Może natomiast dziwić, że w okresie rozkwitu historiografii gospodarczej w Polsce powojennej (do lat siedemdziesiątych włącznie)²⁴ badania nad handlem dalekosiężnym były znacznie rzadziej podejmowane. Jerzy Wyrozumski tłumaczył to koncentracją powojennych badaczy na sferze produkcyjnej i niedocenianiu wpływu handlu na rozwój gospodarki i kultury, co można uznać za wpływ marksistowskich preferencji ideologiczno-badawczych²⁵. Badaniom nad rozległymi kontaktami handlowymi nie sprzyjała też żelazna kurtyna i mocno ograniczone możliwości wyjazdów do bibliotek i archiwów na Zachodzie. Na szczęście w powojennej Polsce pozostało jeszcze do przebadania wiele źródeł – zarówno wydanych, jak i archiwalnych. Trzeba też zauważyć, że historyków, którzy przed 1989 r. badali średniowieczny handel dalekosiężny, nie było aż tak niewiele, jak można by sądzić²⁶. Jednak ich większość podjęła to zagadnienie incydentalnie. I, co ważne dla omawianego tu zagadnienia, tylko część z nich zainteresowana była gospodarką strefy bałtyckiej. Do tego grona należał Henryk Samsonowicz.

* * *

Niełatwo jest dokonać periodyzacji jego badań na temat bałtyckiej strefy gospodarczej, jako że rzadko porzucał on na zawsze wcześniejsze zagadnienia, wracając do nich po jakimś czasie. W latach 1953–1955 Samsonowicz publikował prace na temat rzemiosła, choć od razu po obronie pracy doktorskiej o rzemiośle wiejskim w 1954 r. zaczął intensywnie jeździć do Gdańska²⁷, by w miejscowych archiwum i bibliotekach prowadzić tam badania nad habilitacją. Z dziejami tego miasta miał zresztą do czynienia jeszcze wcześniej, jako

The Research on the History of Baltic Zone in the Polish Medieval Studies, *Studia Maritima*, R. 14: 2001, s. 5–25; T. P. RUTKOWSKI, op.cit., s. 246–247; Paweł MIGDAŁSKI, *The Beginnings of Polish interest in the early medieval past of Kołobrzeg (until the end of the 1950s)*, *Przegląd Zachodni*, 2020, Special issue: *Looking westwards*, s. 62–78; idem, *Kazimierz Ślaski jako pionier badań historycznych nad Pomorzem Zachodnim. Przyczynek do życiorysu polskiego historyka oraz badań zachodnich w latach 1945–1956*, *Roczniki Historyczne*, R. 87: 2021, s. 148–170, DOI: <https://doi.org/10.12775/RH.2021.06>.

²⁴ J. KOCHANOWICZ, A. SOSNOWSKA, op.cit., s. 14.

²⁵ Jerzy WYROZUMSKI, *Kraków a Hanza w wiekach średnich*, [in:] idem, *Cracovia mediaevalis*, Kraków 2010, s. 377.

²⁶ W tym miejscu należy wymienić m.in. Henryka Łowmiańskiego, Mariana Biskupa, Karola Maleczyńskiego, Janinę Nowakową, Jerzego Wyrozumskiego, Bożenę Wyrozumską, Edmunda Cieślaka, Henryka Lesińskiego, Helenę Chłopocką, Stanisława Matysika, Władysława Kowalenkę, Kazimierza Myślińskiego, Lecha Leciejewicza, Ryszarda Kiersnowskiego, Stanisława Suchodolskiego, Benedykta Zientarę i Tadeusza Lalika. Trzeba dodać, że problematyka handlu dalekosiężnego we wcześniejszym średniowieczu pojawiała się także w publikacjach archeologów.

²⁷ Wiadomość przekazana osobiście przez Henryka Samsonowicza w 2002 r.

że napisał na jego temat pracę magisterską²⁸. Jednak choć już w 1956 r. opublikował obszerny i bardzo wnikliwy artykuł o handlu dalekosiężnym Gdańska w drugiej połowie XV w.²⁹, to rok później wystąpił jako współautor wspomnianej książki o rzemiośle w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. I chociaż problematyka handlu i obrotu kapitałowego będzie intensywnie badana przez Samsonowicza aż do lat siedemdziesiątych włącznie, a i później nie zniknie z jego pola widzenia, to już w 1958 r. poszerzył zakres swoich badań. Popularnonaukowa, lecz treściwa i z polotem napisana książeczka o Hanzie niemieckiej oraz artykuł o patrycjacie w miastach Europy łacińskiej³⁰ zapowiadały trzon późniejszych zainteresowań Samsonowicza – dzieje gospodarcze oraz historia miast Polski i Europy. Szczególną rolę miał odgrywać tu i później basen Morza Bałtyckiego, widziany także przez pryzmat jego znaczenia w gospodarce europejskiej. Punktem odniesienia stał się dla Samsonowicza bardzo bliski mu Gdańsk³¹. Temu ośrodkowi i regionowi bałtyckiemu oraz dominującej tu od XIII w. Hanzie niemieckiej poświęcił on większość swoich publikacji z lat 1959–1963, uwzględniając po raz pierwszy również zagadnienia demograficzne oraz kulturowe w miastach basenu Morza Bałtyckiego³². Przygotował także edycję gdańskich rachunków kupieckich z drugiej połowy XV w., jak i artykuł o intensywności żeglugi w porcie gdańskim pod koniec XVII stulecia³³. Warto też zauważyć, że w tym czasie opublikował pierwszy artykuł z omawianego tu zakresu badań za granicą³⁴. Jednak głównym osiągnięciem naukowym

²⁸ Praca została opatrzona tytułem: „Struktura społeczno-gospodarcza Gdańska od połowy XIV do połowy XV wieku”, zob. T. SIEWIERSKI, op.cit., s. 146.

²⁹ Henryk SAMSONOWICZ, *Handel zagraniczny Gdańska w drugiej połowie XV wieku (rejoniczacja handlu na podstawie ksiąg cła palowego)*, Przegląd Historyczny, R. 47: 1956, nr 2, s. 283–352.

³⁰ Idem, *Hanza, władczyni mórz*, Warszawa 1958; idem, *Uwagi nad średniowiecznym patrycjatem miejskim w Europie*, Przegląd Historyczny, R. 49: 1958, s. 574–584.

³¹ Bardziej osobistym przykładem sentymentu Samsonowicza do Gdańska była grafika przedstawiająca nabrzeże portowe z Żurawiem, która wisiała w jego domowym gabinecie.

³² Henryk SAMSONOWICZ, *Gospodarcze podstawy patrycjatu gdańskiego w XV w.*, Kwartalnik Historyczny, R. 66: 1959, nr 3, s. 760–779; idem, *Nowe kierunki badań nad dziejami Hanzy*, Kwartalnik Historyczny, R. 68: 1961, nr 2, s. 403–421; idem, *Struktura handlu gdańskiego w pierwszej połowie XV wieku*, Przegląd Historyczny, R. 53: 1962, nr 4, s. 695–715; idem, *Zagadnienia demografii historycznej regionu Hanzy w XIV–XV wieku*, Zapiski Historyczne, R. 28: 1963, nr 4, s. 525–555; idem, *Zagadnienia kultury miast nadbałtyckich w XIV i XV wieku*, Rocznik Olsztyński, R. 5: 1963, s. 29–52.

³³ Idem, *Dwa fragmenty gdańskich rachunków kupieckich z XV wieku*, [in:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Zofia BUDKOVA, Warszawa 1960, s. 265–276; idem, *Materiały do dziejów żeglugi morskiej w XVII. Ruch w porcie gdańskim w 1688 r.*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, R. 8: 1960, nr 3, s. 299–311.

³⁴ Idem, *Studien über Danziger Kaufmannskapital im 15. Jahrhundert*, [in:] *Hansische Studien. Heinrich Sproemberg zum 70 Geburtstag*, hrsg. v. Gerhard HAITZ, Manfred UNGER, Berlin 1961, s. 332–340.

tego czasu była książka habilitacyjna z 1960 r. na temat strategii gospodarczych patrycjuszy Gdańska³⁵. Samsonowicz skupił się na okresie 1460–1510, gdy ten wielki ośrodek został odzyskany i trwale przyłączony do Królestwa Polskiego, co przyczyniło się do dynamicznego rozwoju Gdańska. Główna część monografii została poświęcona działalności czołowych kupców w dziedzinie handlu, kupna/sprzedaży renty (legalnej i przez to popularnej w średniowieczu formie uzyskiwania pieniądza w zamian za regularnie wypłacane drobne kwoty), kredytowaniu, a także innym formom dochodowej działalności gospodarczej. Do tej ostatniej grupy zaliczył Samsonowicz obrót nieruchomościami (zwłaszcza ziemią) oraz inwestycje gdańszczan w górnictwo Szwecji, na Śląsku i w Małopolsce. Następnie przeanalizował strukturę majątkową kilku patrycjuszy gdańskich, obliczając stopę ich zysków, ale i strukturę wydatków. Skonstatował, że tezauryzacja przeważała nad inwestycjami, nie mówiąc już o konsumpcji rozszerzonej. Z kolei u drobniejszych kupców ten ostatni kierunek wydatków miał przeważać nad inwestycjami. Monografię wieńczy 14 biogramów najważniejszych kupców gdańskich z naciskiem na przebieg ich działalności gospodarczej. Omawianą książkę charakteryzuje drobiazgowość analiza, która w większości została oparta na źródłach archiwalnych. Autor przedstawił bardzo bogatą faktografię, wykorzystując nie tylko badania historiografii niemieckiej i polskiej, lecz także współczesnej historiografii belgijskiej, holenderskiej i angielskiej. Monografię charakteryzuje szerokie ujęcie uzyskane dzięki przytaczaniu licznych danych porównawczych (zwłaszcza z Lubeki, Rewla/Tal-linna, lecz także z Flandrii i Anglii). Omówione zostało wiele elementów kultury handlowej, jak typy spółek czy formy piśmienności gospodarczej, do czego Samsonowicz wrócił później. Warto też wspomnieć, że uczony ten wzbogacił swoje rozważania nad kapitałem mieszczańskim o ustalenia klasyków ekonomii – nie tylko Karola Marksa, lecz także jego liberalnych poprzedników – Adama Smitha i Davida Ricardo.

Przełom lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wraz z całą siódmą dekadą XX w. stanowiły okres najintensywniejszych badań Samsonowicza nad strefą bałtycką i Hanzą niemiecką oraz jej mieszczaństwem i handlem. Z artykułów opublikowanych w latach sześćdziesiątych zwraca uwagę zwłaszcza bardzo rozbudowany tekst o kulturze zawodowej kupców hanzeatyckich³⁶. Jest to, moim zdaniem, najlepszy artykuł Henryka Samsonowicza w całym jego dorobku ze względu na jego bardzo ambitny zakres, zarówno rzeczowy, jak i geograficzno-gospodarczy (cała strefa Hanzę). Wiele miejsca poświęcił tu Samsonowicz

³⁵ Idem, *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku*, Warszawa 1960.

³⁶ Idem, *Formy pracy kupca hanzeatyckiego w XIV–XV w. Z dziejów techniki wymiany towarowo-pieniężnej*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. 12: 1964, nr 2, s. 235–278.

instytucjom: zarówno podmiotom życia gospodarczego w jej strefie (urzędy miejskie, banki, spółki handlowe, „kantory”, czyli placówki hanzeatyckie), jak i instytucjom pośredniczącym (jarmarki, targi), a także walutom, piśmienności (w tym zwłaszcza rachunkowości oraz instrumentom obrotu bezgotówkowego) oraz zagadnieniu transportu. *Novum* na gruncie polskiej historiografii był opis zakresu wiedzy i umiejętności kupców hanzeatyckich. Samsonowicz przekroczył już tutaj granicę poznawczą między historią *stricte* gospodarczą a dziejami kultury i mentalności. Odniósł się bowiem zarówno do kwestii znajomości cyfr arabskich, umiejętności liczenia, jak i stosunkowi kupców do czasu. Uwzględnił także kwestię wpływu popularnej w średniowieczu idei „ceny sprawiedliwej” (autorstwa Alexandra z Hales)³⁷. Samsonowicz skonstatował obojętność hanzeatów wobec tej idei przestrzegania względnie stałej ceny za określony towar w danym miejscu bez względu na popytowo-podażowe uwarunkowania. Konstatował wręcz, że maksymalizacja zysku stanowiła główny cel ich działań, co przychodzi na myśl *homines oeconomicos* rodem z XX i XXI w.³⁸ Również fundacje sakralne mieszczaństwa traktował jako wynik pragnienia uzyskania boskiego wsparcia w swojej działalności handlowej. W późniejszej nauce zwracano uwagę na różne, niewykluczające się wzajemnie motywy tych wielkoskalowych przedsięwzięć budowlanych przez mieszczaństwo, jak i ich, także ekonomiczne, skutki³⁹. Wiele wątków poruszonych w artykule o kulturze zawodowej hanzeatów (a więc i kupców bałtyckich) podejmować będzie Samsonowicz jeszcze w swych późniejszych badaniach.

Publikowane przezeń artykuły w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych można uznać za przygotowanie do jednej z najlepszych książek Samsonowicza, o miastach nadbałtyckich w XIV–XV w. z 1968 r.⁴⁰ W pracy tej przedstawił panoramę strefy bałtyckiej w okresie jej dynamicznych przemian i niespokojnych czasów, gdy handlowanie przeplatało się z wojnami przeciw ekspansywnym państwom i ich kupcom (Dania, Holandia) oraz uciążliwym piratom na czele z Braćmi Witalijskimi⁴¹. Zwraca uwagę wielowymiarowe podejście Samsonowicza do tego zagadnienia. Autor nie tylko nakreślił tu dzieje Hanzy niemieckiej i zaproponował ich periodyzację, lecz także poświęcił osobne rozdziały

³⁷ Na temat idei „ceny sprawiedliwej” zob. Jacques LE GOFF, *Średniowiecze i pieniądze. Esej z antropologii historycznej*, tł. Bogdan BARAN, Warszawa 2011, s. 101, 187.

³⁸ Janine BREMOND, Jean François COUET, Marie Martine SALORT, *Kompendium wiedzy o ekonomii*, tł. Krzysztof MALAGA, Warszawa 2006, s. 27, 355.

³⁹ Zob. Jacek WIESIOŁOWSKI, *Kultura i społeczeństwo w późnym średniowieczu*, [in:] *Dzieje Poznania do roku 1793*, cz. 1, red. Jerzy TOPOLSKI, Poznań 1988, s. 314.

⁴⁰ Henryk SAMSONOWICZ, *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzy nad Bałtykiem w XIV–XV w.*, Warszawa 1968.

⁴¹ Treściwy zarys dziejów tego pirackiego państwa zob. Philippe DOLLINGER, *Dzieje Hanzy (XII–XVII w.)*, tł. Vera SOCZEWIŃSKA, Warszawa 1997, s. 79–81.

uwarunkowaniom geograficzno-przyrodniczym, zaludnieniu miast i krajów nadbałtyckich, formom pracy kupiectwa, poziomowi życia i proporcjom pomiędzy różnymi formami operowania kapitałem (tezauryzacja/konsumpcja/inwestycja), wreszcie problematyce kulturalnej. Z podjętych, choć tylko wspomnianych, bardziej szczegółowych zagadnień warto tu zwrócić uwagę na kwestię pozycji kobiet czy kontakty Hanzy z największym emporium handlowym przełomu średniowiecza i nowożytności – Antwerpią. Podjął także kwestię czarnej śmierci na Pomorzu, zwracając uwagę na lakoniczność jej opisu w *Kronice oliwskiej*, co wyjaśnił wiele lat później Jarosław Wenta, wykazując, że opis epidemii dżumy jest wynikiem inserowania tzw. *Listu awiniońskiego* z niewielkimi przeróbkami⁴², którego anonimowy twórca skupił się na innych krajach. Historycy zakładali, że dżuma dotarła do Gdańska, choć przyjmowano różne daty (najpewniejsza to 1350 r.)⁴³. Jednak konstatacja Samsonowicza, który interpretował niewielką liczbę ofiar epidemii na Pomorzu jako wynik jego rzadkiego zaludnienia i przez to mniejszych możliwości rozchodzenia się zarazy, trafnie tłumaczy, dlaczego ziemie polskie nie zostały spustoszone w porównywalnym stopniu co kraje zachodniej Europy.

Napisany w 1965 r. artykuł o gospodarczym tle najazdu krzyżackiego na Gdańsk i Pomorze Wschodnie⁴⁴, traktowanego na ogół jako wydarzenie *stricte* polityczne z naciskiem na martyrologię ludności Starego Miasta, rozpoczynał nowy wątek w badaniach Samsonowicza nad gospodarką strefy bałtyckiej – państwem krzyżackim widzianym nie tylko jako instytucja polityczno-ideologiczna, lecz także ważny podmiot gospodarczy. Oczywiście, problematyka ta była Samsonowiczowi znana dużo wcześniej dzięki badaniom nad historią krzyżackiego przez pewien okres Gdańska (1308–1466) czy rentą w Prusach. Jednak do gospodarczej działalności zakonu krzyżackiego historyk ten wracał i później⁴⁵.

⁴² Jarosław WENTA, *List Awinioński w dziejopisarstwie pomorskim i polskim połowy XIV wieku*, *Przegląd Historyczny*, R. 73: 1982, nr 3–4, s. 275–281.

⁴³ Beata MOŻEJKO, *Zarazy w średniowiecznym Gdańsku*, [in:] *Dżuma, ospa, cholera. W trzecie setną rocznicę wielkiej epidemii w Gdańsku i na ziemiach Rzeczypospolitej 1707–1711* (Res Gedanense. Studia i materiały Muzeum Historycznego Miasta Gdańska, t. 5), red. Edmund KIZIK, Gdańsk 2012, s. 44–47, 49–51, 61.

⁴⁴ Henryk SAMSONOWICZ, *Tło gospodarcze wydarzeń 1308 roku na Pomorzu Gdańskim*, *Przegląd Historyczny*, R. 56: 1965, nr 2, s. 202–219.

⁴⁵ Zob. idem, *Der deutsche Orden und die Hanse*, [in:] *Protokoll Nr 221 von 15.7.1978 des Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte von 14–17.3.1978*, Konstanz 1978, s. 38–46; idem, *Der deutsche Orden und die Hanse*, [in:] *Die geistlichen Ritterorden Europas*, hrsg. v. Josef FLECKENSTEIN, Sigmaringen 1980, s. 317–328; idem, *Rola Zakonu Krzyżackiego w gospodarce europejskiej*, *Przegląd Zachodni*, R. 42: 1986, nr 5–6, s. 215–224; idem, *Der deutsche Orden als Wirtschaftsmacht des Ostseeraumes*, [in:] *Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen Ordens im Mittelalter*, hrsg. v. Udo ARNOLD, Marburg 1989, s. 103–112. Poświęcił mu również popularnonaukową książkę, zob. idem, *Krzyżacy* (Książnica Historyczna), Warszawa 1988.

Trzeba zwrócić uwagę, że choć Samsonowicz rozwinął jeszcze w 1968 r. poruszony wcześniej problem różnorodnych opłat celnych w strefie bałtyckiej⁴⁶, to pod koniec lat sześćdziesiątych nastąpiło kolejne rozszerzenie jego *spectrum* badawczego o miasta i kraje położone daleko od Bałtyku. Oprócz artykułów o handlu Lublina oraz sieci jarmarków na ziemiach polskich⁴⁷ dowodzi tego także książka o mieście średniowiecznym, która łączyła w sobie oryginalność pracy naukowej z zaletami książki popularnonaukowej⁴⁸. Tu, jak również w niezwykle popularnej *Złotej jesieni polskiego średniowiecza* z 1971 r., pojawia się szersze zagadnienia z historii mentalności, które w przyszłości będą także omawiane w kontekście bałtyckiej strefy gospodarczej. W przywołanym artykule o jarmarkach z 1970 r. bałtycka strefa gospodarcza i Gdańsk zajmują porównywalne miejsce. Samsonowicz dokonał wówczas także podsumowania badań polskiej mediewistyki nad strefą bałtycką w późnym średniowieczu⁴⁹. Ponadto w tym czasie jego monografia o kapitale mieszczańskim Gdańska z 1960 r., jako jedyna z książek Samsonowicza o tematyce gospodarczej, została przetłumaczona na język niemiecki⁵⁰.

W latach siedemdziesiątych zaczął znacznie częściej publikować za granicą. Oprócz wymienionych już artykułów trzeba tu wymienić kolejne prace w „Hansische Studien”, a także po raz pierwszy w „Hansische Geschichtsblätter”⁵¹. W pracach tych podjął znowu problem obrotu kapitałowego w państwie krzyżackim, lecz również zajął się zagadnieniem interdyscyplinarnym, jakim jest przestrzeń. Kwestię tę omówił w kontekście Hanzy i jej handlu. Artykuł ten stanowił kontynuację nowszych zainteresowań Samsonowicza historią mentalności, w tym właśnie stosunkowi do przestrzeni, której wcześniej poświęcił

⁴⁶ Idem, *Clia nadbałtyckie w późnym średniowieczu*, Zapiski Historyczne, R. 33: 1968, nr 3, s. 151–170.

⁴⁷ Idem, *Handel Lublina na przełomie XV i XVI wieku*, Przegląd Historyczny, R. 59/3: 1968, s. 612–628; idem, *Jarmarki w Polsce na tle sytuacji gospodarczej w Europie XV–XVI wieku*, [in:] *Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego*, red. Juliusz BARDACH, Poznań 1970, s. 523–532. Zob. francuskojęzyczną wersję tego drugiego artykułu: idem, *Les foires en Pologne au XVe et XVIe siècle sur la toile de fond de la situation économique en Europe*, [in:] *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas (1450–1650). Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zum Mitteleuropa*, hrsg. v. Ingomar BOG, Köln 1971, s. 246–259.

⁴⁸ Idem, *Życie miasta średniowiecznego*, Warszawa 1970.

⁴⁹ Idem, *Recherches polonaises sur l'histoire de la Baltique au déclin de Moyen Âge*, Acta Poloniae Historica, R. 23: 1971, s. 150–161.

⁵⁰ Idem, *Untersuchungen über das Danziger Bürgerkapital in der II. Hälfte des 15. Jh.*, übersetzt v. Berthold PUCHERT, Weimar 1969.

⁵¹ Henryk SAMSONOWICZ, *Das Verhältnis zum Raum bei den hansischen Bürgern im Mittelalter*, Hansische Geschichtsblätter, R. 95: 1977, s. 27–37.

syntetyczny artykuł⁵². Uczony został także zaproszony do publikacji w księgach ku czci czołowych badaczy historii gospodarczej w skali międzynarodowej po drugiej wojnie światowej – Fernanda Braudela i Federigo Melisa. Ze względu na ich zainteresowanie głównie basenem Morza Śródziemnego Samsonowicz podjął kwestię kontaktów kupców z ziem polskich z Włochami (w Antwerpii na przełomie XV i XVI w.) i Gdańską z Włochami w epoce nowożytnej (XVI–XVII w.)⁵³. Z publikacji w latach siedemdziesiątych warto zwrócić także uwagę na artykuł o przemianie osi handlowych w Europie Środkowej od X w. do końca średniowiecza, a także wnikliwy analityczno-syntetyczny tekst o handlu do połowy XIII w. w świetle najstarszych taryf mytniczo-celnych⁵⁴. W pierwszym artykule nakreślił główne przełomy w handlu ziem polskich widziane przez zmianę głównych osi wymiany towarowej w długiej perspektywie czasowej oraz zakresu rzeczowego handlu. Zrekonstruował to poprzez interpretację rozmieszczenia jarmarków, których liczba narastała. W świetle ustaleń Samsonowicza Pomorze Gdańskie odgrywało od początku istotną rolę w dalekosiężnej wymianie handlowej w skali Europy Środkowo-Wschodniej i utrzymało ją przez cały okres, mimo zmian znaczenia poszczególnych dróg handlowych i przemian politycznych, które pośrednio wpływały na handel tego makroregionu. Także w drugim artykule Samsonowicz odtworzył wymianę handlową na ziemiach polskich w okresie wcześniejszego średniowiecza (do połowy XIII w.). Skonstatował też, że od początku Pomorze zarówno Gdańskie, jak i Zachodnie stanowiły obszary włączone w dalekosiężną wymianę handlową z Polską śródłudową, zarówno jako eksporter (śledzie, sól), jak i pośrednik (zachodnie sukno) między nią a Europą Zachodnią. Samsonowicz wykorzystał w tym kontekście nie tylko taryfę kołobrzeską (1159 r.) i gdańską (1220–1227 r.), lecz także taryfę ze śląskiego Olesna (1226 r.).

W tej samej dekadzie podjął również zagadnienie stosunków handlowych między Hanzą a państwem krzyżackim oraz kwestię powiązań Pomorza Gdań-

⁵² Idem, *Pojęcie przestrzeni w mieście średniowiecznym*, [in:] *Problemy dydaktyczne nauk pomocniczych historii. Materiały na konferencję naukowo-dydaktyczną poświęconą naukom pomocniczym historii, Katowice–Wisła 29–31 V 1974* (Uniwersytet Śląski w Katowicach, t. 50), Katowice 1974, s. 7–15.

⁵³ Idem, *Relations commerciales entre la Baltique et la Méditerranée aux XVIe et XVIIe siècles, Gdańsk et Italie*, [in:] *Histoire économique du monde méditerranéen (1450–1650)* (Mélanges en l'honneur de F. Braudel, vol. 1), Paris 1973, s. 537–545; idem, *Relations commerciales polono-italiennes dans le bas Moyen Âge*, [in:] *Studi in memoria Federigo Melis*, vol. 2, ed. Luigi DE ROSA, Napoli 1978, s. 191–205.

⁵⁴ Idem, *Przemiany osi drożnych w Polsce późnego średniowiecza*, *Przegląd Historyczny*, R. 64: 1973, nr 4, s. 697–716; idem, *Handel dalekosiężny na ziemiach polskich w świetle najstarszych taryf celnych*, [in:] *Spółczeństwo, gospodarka, kultura. Studia ofiarowane Marianowi Małowistowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, red. Stanisław HERBST, Warszawa 1974, s. 289–302.

skiego ze Skandynawią⁵⁵, regionem, którego historia w okresie dojrzałego i późnego średniowiecza w zasadzie nie była podejmowana w polskiej historiografii (wyjątkiem wspomniana monografia Małowista). Można podejrzewać, że to pod koniec lat siedemdziesiątych napisał Samsonowicz sześć rozdziałów o historii Gdańska do opublikowanego w 1982 r. drugiego tomu pomnikowej syntezy dziejów tego miasta⁵⁶. Pomijając teksty o Gdańsku w okresie wojny trzydziestoletniej i w życiu politycznym Polski po 1466 r., skupmy się na rozdziałach dotyczących w większym stopniu historii gospodarczej. Samsonowicz szczegółowo omówił znaczenie tego miasta w gospodarce europejskiej XV stulecia oraz dzieje jego handlu⁵⁷. Zarysował szerokie tło przemian gospodarczych Europy w końcu średniowiecza, jej gospodarczy podział, jak również dane demograficzne dotyczące zarówno poszczególnych krajów, jak i głównych miast europejskich. Charakterystyczne jest więc tutaj ujęcie panoramiczne i komparatystyczne, które rzadko występuje w syntezach dziejów poszczególnych miast, także w historiografii zagranicznej. Rozdział o handlu stanowi swego rodzaju podsumowanie dotychczasowych badań Samsonowicza na ten temat. Uczony skupił się na przedstawieniu zakresu geograficznego kontaktów handlowych tego wielkiego miasta portowego oraz szczegółowemu omówieniu tych kontaktów na wszystkich głównych kierunkach. Osobne podrozdziały poświęcił kulturze handlowej gdańszczyzan: formom spółek, początkom banków, rachunkowości, organizacji transportu, jak również głównym kupcom gdańskim. Kolejny rozdział poświęcił stosunkowi gdańszczyzan do polityki Zygmunta Augusta, który planował bardziej uzależnić Gdańsk od Rzeczypospolitej Obojga Narodów mocą *Konstytucji Karnkowskiego* oraz zamierzał wybudować flotę, by skuteczniej walczyć w międzynarodowej rywalizacji o *dominium maris Baltici*⁵⁸. Samsonowicz osobno omówił zarys kontaktów Gdańska z Hanzą w XV, jak również w XVI stuleciu, której członkiem pozostał przez cały badany okres mimo stopniowego słabnięcia tej organizacji⁵⁹. Warto dodać, że uaktualniona wersja wszystkich tych tekstów, którą Samsonowicz przygotował do drugiego wydania *Historii Gdańska*, zaginęła⁶⁰ wraz z upadkiem zasłużonego Wydawnictwa Morskiego w 1992 r.

⁵⁵ Idem, *Rola Gdańska w stosunkach polsko-skandynawskich w średniowieczu*, Komunikaty Instytutu Bałtyckiego, R. 13–14: 1976/1977, nr 24–25, s. 37–49; idem, *Der Deutsche Orden und die Hanse*, [in:] *Protokoll Nr 221 von 15.7.1978*, s. 38–46.

⁵⁶ *Historia Gdańska*, t. 2: 1454–1655, red. Edmund CIEŚLAK, Gdańsk 1982.

⁵⁷ Henryk SAMSONOWICZ, *Miejsce Gdańska w gospodarce europejskiej XV wieku*, [in:] *ibid.*, s. 77–92; idem, *Dynamiczny ośrodek handlowy*, [in:] *ibid.*, s. 93–175.

⁵⁸ Idem, *Gdańsk a poczynania morskie Zygmunta Augusta*, [in:] *ibid.*, s. 239–313.

⁵⁹ Idem, *Rozluźnienie związku z Hanzą*, [in:] *ibid.*, s. 314–329.

⁶⁰ Informacja przekazana ustnie przez Henryka Samsonowicza.

Tak jak można uznać wymienione wyżej rozdziały za podsumowanie (choć nie koniec) długoletnich badań nad dziejami gospodarczymi Gdańska, to opublikowana niewiele później synteza dziejów miast polskich do 1795 r. (napisana wraz z Marią Bogucką)⁶¹ stanowić będzie ukoronowanie jego studiów nad miastami ziem polskich, w tym nadbałtyckich. Sam uczony uważał tę syntezę za swoje *opus magnum*⁶². Praca ta stanowiła także zwieńczenie dynamicznie rozwijającej się po drugiej wojnie światowej historiografii badającej dzieje miast na ziemiach polskich. Warto jednak zauważyć, że zakres geograficzny części średniowiecznej, którą napisał Samsonowicz, nie obejmował w zasadzie Pomorza Zachodniego. Kilka wzmianek o Wolinie, Szczecinie czy Kołobrzegu stanowią wyjątki potwierdzające tę regułę. Być może powodem była krótko (do mniej więcej drugiej połowy XII w.) zwierzchność Polski nad tym regionem⁶³. Ambicją obojga historyków było napisać dzieło, które stanowiłoby nowe ujęcie w stosunku do syntezy Jana Ptaśnika z 1934 r., choć Samsonowicz i Bogucka oddali sprawiedliwość pracy lwowsko-krakowskiego uczonego⁶⁴. W kontekście tematu niniejszego artykułu trzeba zwrócić uwagę, że oprócz nowej faktografii, którą przejęto z licznych monografii miast napisanych po 1945 r. oraz innej konceptualizacji tematyki miejskiej niż w syntezie Ptaśnika, w dziele Samsonowicza i Boguckiej są inaczej rozłożone akcenty także pod względem geograficznym. O ile lwowsko-krakowski uczone skupił się głównie na ziemiach późnośredniowiecznego Królestwa Polskiego (w granicach sprzed 1454/1466) i Mazowsza, a także Śląska, o tyle w syntezie historyków warszawskich nieporównanie częściej pojawiają się egzemplifikacje pomorskie. Samsonowicz wykorzystał je w rozważaniach m.in. na temat: demografii i wielkości ośrodków miejskich, lokacji na prawie lubeckim, struktury majątków mieszczańskich, miejsca Gdańska w cyklu jarmarków Europy Środkowo-Wschodniej, zakresu geograficznego i rzeczowego handlu oraz kultury handlowej pomorskiego mieszczaństwa, transportu morskiego, określania oraz pojmowania czasu i przestrzeni, działalności charytatywnej i pobożności, piśmiennictwa, jak i zagadnienia wpływów Hanzy niemieckiej na Pomorzu Wschodnim.

⁶¹ Maria BOGUCKA, Henryk SAMSONOWICZ, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.

⁶² T. SIEWIERSKI, op.cit., s. 163.

⁶³ K. ŚLASKI, B. ZIENTARA, op.cit., s. 69–70; na temat zmiennej sytuacji politycznej Pomorza Zachodniego i jego statusu w drugiej połowie XII w. zob. Zbigniew DALEWSKI, *Pomorze w kręgu polityki międzynarodowej (XII wiek)*, [in:] *Europa sięga nad Bałtyk. Polska i Pomorze w kształtowaniu cywilizacji europejskiej (X–XII wiek)*, red. Stanisław ROSIK, Wrocław 2020, s. 526–544.

⁶⁴ Zob. M. BOGUCKA, H. SAMSONOWICZ, op.cit., s. 16.

W tej dekadzie badawczych podsumowań wieloletnich już badań Samsonowicz poświęcił swą uwagę osobno jeszcze kilku relevantnym zagadnieniom: początkom banków na ziemiach polskich (w tym w Gdańsku), kontaktom Pomorza Wschodniego ze Skandynawią oraz religijności mieszczańskiej⁶⁵. Ponadto zarysował raz jeszcze ekspansję kupców lubeckich na ziemiach polskich⁶⁶ i miejsce bałtyckiej strefy gospodarczej w gospodarce europejskiej XVI w.⁶⁷

Po 1990 r. aktywność badań Samsonowicza nad historią gospodarczą strefy bałtyckiej znacznie osłabła ze względu na jego koncentrację na innych regionach i zagadnieniach⁶⁸. W tym okresie po raz pierwszy poświęcił osobne artykuły Elblągowi⁶⁹. Warto wspomnieć o krótkim, choć ważnym tekście na temat szlaków między Bałtykiem a Morzem Czarnym⁷⁰. Na uwagę zasługuje też pionierski, syntetyczny artykuł charakteryzujący handel Wielkiego Księstwa Litewskiego z Europą Zachodnią w końcu średniowiecza, jak i publikacja o hierarchii portów bałtyckich, którą ułożył wedle liczby przyjmowanych statków⁷¹. Samsonowicz powrócił w tej dekadzie również do wcześniejszych

⁶⁵ Henryk SAMSONOWICZ, *Początki banków prywatnych w Polsce*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, R. 36: 1981, nr 1, s. 127–138; zob. francuskojęzyczną wersję tego artykułu: idem, *Les débuts des banques privées en Pologne*, [in:] *Credito, banche e investimenti. Secoli XIII–XX. Atti della „Quarta Settimana di Studio” (14–21 aprile 1972)*, éd. Anna VANNINI-MARX, Firenze 1983, s. 283–291; idem, *Schwedisch-pommerellische Wirtschaftsbeziehungen im Spätmittelalter*, [in:] *Visby – Colloquium des Hansisches Geschichtsvereins 15.–18. Juni 1984. Referate und Diskussionen*, hrsg. v. Klaus FRIEDLAND, Köln 1987, s. 3–13; idem, *La vie religieuse dans les villes de la Baltique à la fin du Moyen Age*, [in:] *Léglise et le peuple chrétien dans les pays de L'Europe du centre-est et du nord (XIVe–XVe siècles)*, Roma 1990, s. 47–55.

⁶⁶ Idem, *Polska a Hanza w XIII–XV w.*, *Zapiski Historyczne*, R. 47: 1982, nr 4, s. 129–140; idem, *Lubeczanie a ziemie Polski w XIII w.*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia XXIV. Nauki Humanistyczno-Społeczne*, z. 204: 1990, s. 143–153.

⁶⁷ Idem, *Bałtyk w polityce i gospodarce Europy w XVI wieku*, *Przegląd Humanistyczny*, R. 29: 1985, nr 11/12, s. 29–40.

⁶⁸ J. DOBOSZ, *op.cit.*, s. 353.

⁶⁹ Henryk SAMSONOWICZ, *Elbląg w związku miast hanzeatyckich w XIII i XIV w.*, *Rocznik Elbląski*, R. 12: 1991, s. 9–20; idem, *Czy Elbląg był kontynuacją Truso?*, [in:] *750 lat praw miejskich Elbląga. Księga pamiątkowa*, red. Andrzej GROTH, Gdańsk 1995, s. 21–25.

⁷⁰ Henryk SAMSONOWICZ, *Szlak bałtycko-czarnomorski w XIII–XIV wieku*, [in:] *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Zenon H. NOWAK, Toruń 1992, s. 285–290; por. wersję niemiecką: idem, *Die Handelsstrasse Ostsee–Schwarzes Meer im 13. und 14. Jahrhundert*, [in:] *Der hansische Sonderweg? Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Hanse*, hrsg. v. Stuart JENKS, Michael NORTH, Köln 1993, s. 23–30.

⁷¹ Idem, *Handel Litwy z Zachodem w XV wieku*, *Przegląd Historyczny*, R. 90: 1999, nr 4, s. 453–458; idem, *Porty bałtyckie w XV wieku*, [in:] *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors*, red. Jerzy HAUZIŃSKI, Słupsk 1993, s. 199–205.

wątków w swym dorobku: dziejów Hanzy⁷², jej patrycjatu⁷³ oraz organizacji spółek handlowych i obrotu kapitałowego i bankowości⁷⁴. Napisał także artykuł o sztuce w sferze Hanzy⁷⁵.

Z ostatniego okresu, lat 2001–2017, warto wspomnieć tłumaczenie na angielski i francuski syntetycznego artykułu z 2000 r. o gospodarce Europy Środkowo-Wschodniej, w tym bałtyckiej strefie gospodarczej⁷⁶. Jednak w tych dwóch ostatnich dziesięcioleciach życia jej historia stanowiła jeszcze bardziej poboczne zagadnienie w badaniach Samsonowicza. W przedostatniej książce, o mieście średniowiecznym, poświęcił on zagadnieniom gospodarczym już tylko rozdział⁷⁷. Sporadycznie pisał ten uczony osobne artykuły dotyczące strefy bałtyckiej i zjawisk w niej występujących: importu Gdańska w XV i XVI w.,

⁷² Idem, *Zmierzch Hanzy*, [in:] *Europa i świat w początkach epoki nowożytnej*, cz. 1: *Spółczesność, kultura, ekspansja*, red. Antoni MĄCZAK, Warszawa 1991, s. 125–154; idem, *Die Ostsee-Hanse auf polnischem Gebiet im 13. Jh.*, [in:] *Elbląg – nowe spojrzenie na średniowieczne miasto. Materiały z konferencji archeologicznej „Elbląg 1986”*, Gdańsk 1992, s. 11–18; idem, *Kontynuacja czy początek: uwagi o prahistorii Hanzy niemieckiej*, [in:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu* (Studia Polonica Historiae Urbanae, t. 1), red. Maria BOGUĆKA, Toruń 1996, s. 59–67; idem, *Die Hanse als Wirtschafts- und Kulturgemeinschaft*, [in:] *Die Rolle der Stadtgemeinden und bürgerlichen Genossenschaften im Hanseraum in der Entwicklung des gesellschaftlichen und kulturelles Gedankengutes im Spätmittelalter*, hrsg. v. Janusz TANDECKI, Toruń 2000, s. 25–31.

⁷³ Idem, *Geografia powiązań patrycjatu gdańskiego w średniowieczu*, [in:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. Andrzej RADZIMIŃSKI, Anna SUPRUNIUK, Jan WRONISZEWSKI, Toruń 1997, s. 319–325; idem, *Johann Angermunde. „Homme d'affaires” de Gdańsk du XVe s.: marchand, politicien, financier, vers 1425–1482*, [in:] *Finances, pouvoirs et mémoires. Mélanges offerts à Jean Favier*, éd. Jean KERHÉRVÉ, Paris 1999, s. 490–496.

⁷⁴ Idem, *Stare i nowe przedsiębiorstwa w Gdańsku w drugiej połowie XV wieku*, [in:] *Strefa bałtycka XVI–XVIII wieku. Polityka – społeczeństwo – gospodarka. Ogólnopolska sesja naukowa zorganizowana z okazji 70-lecia urodzin Profesora Edmunda Cieślaka*, red. Jerzy TRZOSKA, Edmund CIEŚLAK, Gdańsk 1993, s. 177–183; idem, *Bankowość i banki w dziejach Gdańska. Początki*, [in:] *Bankierzy i banki w dziejach Gdańska*, red. Edmund CIEŚLAK, Warszawa 1999, s. 7–16.

⁷⁵ Idem, *Sztuka Hanzy około roku 1500 – dzieli czy łączy kraje bałtyckie?*, [in:] *Sztuka około 1500 roku. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Gdańsk, listopad 1996*, red. Teresa HRANOWSKA, Warszawa 1997, s. 15–22.

⁷⁶ Idem, *Gospodarka średniowiecznej Europy Środkowo-Wschodniej*, [in:] *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, t. 2, red. J. KŁOCZOWSKI, Natalia ALEKSIUN, Lublin 2000, s. 14–31; idem, *L'économie de l'Europe du Centre-Est du Haut Moyen Âge au XVIe siècle*, [in:] *Histoire de l'Europe du Centre-Est*, éd. Marie-Elizabeth DUCREUX, Daniel BEAUVOIS, Henryk SAMSONOWICZ, Jerzy KŁOCZOWSKI, Piotr WANDYCZ, Natalia ALEKSIUN, Paris 2004, s. 621–641; idem, *European Economic Zones in the Middle Ages and Early Modern Times. An Attempt to Make a Comparative Analysis*, [in:] *East-Central Europe Position within Europe. Between East and West*, red. Jerzy KŁOCZOWSKI, Lublin 2004.

⁷⁷ Idem, *Szkice o mieście średniowiecznym*, Warszawa 2014, s. 169–182.

Elbląga (zarówno jego początkom, jak i w XVI w.), epidemii w nowożytnym Gdańsku i flocie Hanzy (głównie miast nadbałtyckich)⁷⁸. Opublikował też angielską wersję wcześniejszego tekstu o jedności i zróżnicowaniu bałtyckiej strefy gospodarczej⁷⁹.

Spadek liczby prac na jej temat stanowił naturalny wynik stałego poszerzania pola badawczego przez Samsonowicza zarówno pod względem geograficznym (od Polski i strefy bałtyckiej po rozważania na temat całej Europy), jak i rzeczowym (od dziejów rzemiosła, wielkiego handlu i kredytów przez historię społeczną, mentalności i kultury po historię cywilizacji europejskiej). Gdańsk i strefa bałtycka stanowiły jednak w jego badaniach stały wątek, jak i niewyczerpane źródło egzemplifikacji.

* * *

Osobnego omówienia wymaga koncepcja bałtyckiej strefy gospodarczej, której Henryk Samsonowicz poświęcił niejedyn artykuł, począwszy od 1964 r. Wówczas to napisał raz z Antonim Mączakiem pionierski tekst na jej temat, a zarazem na temat pojęcia strefy gospodarczej w ogóle⁸⁰. Mogłoby się wydawać oczywiste, że bałtycka strefa gospodarcza jest tożsama z krajami i regionami basenu Morza Bałtyckiego. Jednak jako przestrzeń ekonomiczna była zmienna zarówno pod względem składu, jak i zasięgu w dłuższej perspektywie czasowej. Obaj badacze zdefiniowali pojęcie strefy gospodarczej jako „zespół regionów, których gospodarka uzależniona jest od wspólnego czynnika zewnętrznego. Warunkiem niezbędnym jest wspólna podstawa geograficzna, z definicji wynika zaś charakter gospodarczy strefy i jej zmienność granic wraz ze zmianami zachodzącymi w gospodarce kontynentalnej czy światowej, której strefa jest ogniwem”⁸¹. Widoczna jest tu charakterystyczna dla historiografii wieku XX tendencja, by znaleźć inny porządek w przestrzeni historycznej

⁷⁸ Idem, *The Foreign Market of Gdańsk at the Turn of the 15th and the 16th Centuries*, [in:] *La storia e l'economia. Miscellanea di studi in onore di Giorgio Mori*, ed. Anna Maria FALCHERO, Varese 2003, s. 687–690; idem, *Was Elbing a Continuation of Truso?*, [in:] *Von Menschen, Ländern, Meeren. Festschrift für Thomas Riss zum 65. Geburtstag*, hrsg. v. Gerhard FOUQUET, Töning 2006, s. 243–249; idem, *Zaraza w Gdańsku 1564 roku*, [in:] *O rzeczach minionych. Scripta rerum historicarum Annae Rutkowska-Plachcińska oblata* (Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej, t. 71), red. Marta MŁYNARSKA-KALETYNOWA, Jerzy KRUPPÉ, Warszawa 2006, s. 305–310; idem, *Polityka morska miast hanzeatyckich*, [in:] *W epoce żaglowców. Morze od antyku do XVIII wieku* (Res Gedanenses, t. 10), red. Beata MOŻEJKO, Ewa BOJARUNIEC-KRÓL, Gdańsk 2016, s. 64–68.

⁷⁹ Idem, *The Baltic Zone. Homogenous or Diversified?*, *Acta Poloniae Historica*, R. 96: 2007, s. 5–21.

⁸⁰ Idem, Antoni MĄCZAK, *Z zagadnień rynku europejskiego. Strefa bałtycka*, *Przegląd Historyczny*, R. 55: 1964, nr 2, s. 198–222. Artykuł ten ukazała się również po francusku: eidem, *La zone baltique: l'un des éléments du marché européen*, *Acta Poloniae Historica*, R. 11: 1965, s. 71–99.

⁸¹ Eidem, *Z zagadnień*, s. 198.

niż tylko polityczny. W późniejszym artykule Samsonowicz dodał, że gdy idzie o strefę bałtycką, to należały do niej także regiony i kraje, których gospodarka była nakierowana na zaspokajanie potrzeb handlu bałtyckiego. W konsekwencji do omawianej tu strefy gospodarczej Samsonowicz zaliczył również Norwegię⁸². Ponadto, o ile pierwotnie wliczał do niej tylko regiony nadmorskie (nie wszystkie), o tyle od drugiej połowy XIV w. weszły w jej skład także Mazowsze i Królestwo Polskie (bez dostępu do morza)⁸³. W tym samym stuleciu objęła ona także sięgające Bałtyku Wielkie Księstwo Litewskie i pozbawioną doń bezpośredniego dostępu Marchię Brandenburską⁸⁴. Ich późna przynależność do gospodarczej strefy bałtyckiej wynikała z późnego zacieśnienia kontaktów tych krajów i regionów z handlem bałtyckim. Jednocześnie w 1985 r. Samsonowicz wysunął pogląd, że południowo-wschodnie pobrzeże Bałtyku na czele z Nowogrodem Wielkim tworzyło osobną strefę gospodarczą, „rosyjską”, którą była źródłem pozyskiwania najlepszych futer przez kupiectwo Zachodu⁸⁵. Pogląd o tej odrębnej strefie podtrzymał, jednak dopiero w 2012 r. doprecyzował, że chodziło o wielką przestrzeń, powiązaną z rynkiem azjatyckim, której głównymi ośrodkami były Moskwa i Twer, ale i związany integralnie z handlem bałtyckim Nowogród Wielki⁸⁶. Ponieważ zakupy futra w tym mieście przez zagranicznych kupców zaczęły się i rozwinęły na długo przed powstaniem Moskwy, wolno uznać, że Samsonowicz dopatrywał się powstania strefy rosyjskiej nie wcześniej niż pod koniec średniowiecza, gdy Nowogród został uzależniony od Wielkiego Księstwa Moskiewskiego⁸⁷.

Jaki był więc najdalszy zasięg gospodarczej strefy bałtyckiej i gdzie przebiegały jej granice? Samsonowicz podkreślał, że nie jest możliwe precyzyjne ustalenie jej granic liniowych. Granice przynależnych do tej strefy regionów nie zawsze musiały automatycznie być równoznaczne z granicami gospodarczej strefy bałtyckiej. Akcentował natomiast znaczącą rolę rzek uchodzących do Bałtyku, przez co można by sądzić, że w czasie, gdy odgrywały rolę ważnych dróg transportu towarów nad morze, to południowe krańce ich żeglow-

⁸² Henryk SAMSONOWICZ, *Przemiany strefy bałtyckiej w XIII–XVI wieku*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, R. 37: 1976, s. 48.

⁸³ Idem, A. MĄCZAK, *Z zagadnień*, s. 211

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Henryk SAMSONOWICZ, Antoni MĄCZAK, *Feudalism and capitalism: a balance of changes in East-Central Europe*, [in:] *East-Central Europe in transition. From the fourteenth to the seventeenth century*, red. Antoni MĄCZAK, Henryk SAMSONOWICZ, Peter BURKE, Cambridge 1985, s. 7.

⁸⁶ H. SAMSONOWICZ, *Gospodarka*, s. 21; idem, *Nieznane dzieje Polski. W Europie czy na jej skrajach?*, Warszawa 2012, s. 128–129.

⁸⁷ O okolicznościach i przebiegu podporządkowania republiki nowogrodzkiej Moskiewie zob. Adam KERSTEN, *Kontakty gospodarcze Wielkiego Nowogrodu z Litwą, Polską i miastami południowoniemieckimi w XV wieku*, *Slavia Orientalis*, R. 1: 1958, s. 155–157.

nych odcinków wyznaczały kres gospodarczej strefy bałtyckiej⁸⁸. Jednak co do tego, czy w późniejszym okresie należałoby zaliczyć Śląsk, Małopolskę i Węgry do gospodarczej strefy bałtyckiej, Samsonowicz miał wątpliwości⁸⁹. Sądzę, że przebija się tutaj pośrednio myśl, że strefy gospodarcze zachodzą na siebie i przez to pewne obszary mogą należeć równocześnie do dwóch stref gospodarczych. Wymienione dwa pierwsze regiony należały bowiem na pewno przede wszystkim do strefy sudecko-karpackiej, którą wyodrębnił jako pierwszy Małowist⁹⁰. Warto przy tym zwrócić uwagę na różnice między obydwoma badaczami w rozumieniu strefy bałtyckiej. Małowist, wbrew swoim wcześniejszym pracom⁹¹, w swej finalnej koncepcji z 1973 r. nie potraktował jej jako odrębnej przestrzeni gospodarczej, lecz, pod nie całkiem precyzyjną nazwą „strefa nadbałtycka”, jako części strefy obejmującej także południowe wybrzeża Morza Północnego⁹². Tak rozumiana strefa pokrywałaby się w zasadzie ze strefą hanzeatycką, tyle że historyk ten nie uwzględnił tu Norwegii z Bergen, gdzie mieścił się jeden z głównych *Kontorów* hanzeatów⁹³. Samsonowicz natomiast postrzegał strefę bałtycką jako przestrzeń osobną. Ponadto, o ile i on, i Mączak nie mieli wątpliwości co do przynależności Mazowsza (być może także Wielkopolski) do strefy bałtyckiej, o tyle Małowist wydawał się w to wątpić. Nie zaliczył żadnego z tych regionów do strefy bałtycko-północnomorskiej ani innej, przyznając, że i ich, i terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Rusi (z wyjątkiem obszarów dzisiejszej Ukrainy) nie uwzględnił w swych rozważaniach⁹⁴.

Chociaż i Samsonowicz, i Mączak przyznawali swojemu mistrzowi pionierską rolę w ujmowaniu zlewiska Bałtyku jako odrębnej strefy⁹⁵, to jednak sądzę, że wcześniej niż Małowist poddali refleksji teoretyczno-historycznej kwestię strefy gospodarczej w ogóle, mimo że Małowist już w swej pierwszej pracy wykazywał inklinację do posługiwania się wielkimi podziałami przestrzennymi. Bo chociaż Igor Kąkolewski i Krzysztof Olenzki upatrywali źródła inspiracji dla Małowista i jego uczniów już w pracy Fernanda Braudela o Filipie II i strefie śródziemnomorskiej z końca lat czterdziestych⁹⁶, to Małowist

⁸⁸ H. SAMSONOWICZ, *Strefa bałtycka*, s. 25

⁸⁹ Idem, *Przemiany*, s. 49.

⁹⁰ Marian MAŁOWIST, *Wschód a Zachód Europy w XIII–XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*, Warszawa 1973, s. 25; H. SAMSONOWICZ, *Gospodarka*, s. 21.

⁹¹ A. SOSNOWSKA, op.cit., s. 147.

⁹² M. MAŁOWIST, *Wschód*, s. 25.

⁹³ Philippe DOLLINGER, op.cit., s. 66, 96–99, 281; zob. także H. SAMSONOWICZ, *Późne średniowiecze*, s. 149.

⁹⁴ M. MAŁOWIST, *Wschód*, s. 30–31.

⁹⁵ H. SAMSONOWICZ, A. Mączak, *Z zagadnień*, s. 200–201.

⁹⁶ Igor KĄKOLEWSKI, Krzysztof OLENDZKI, *The twentieth meridian zone: myth or reality? On Marian Małowist's studies on Central-East European history*, *European Review of History: Revue européenne d'Histoire*, nr 1: 1993, s. 60. DOI: <https://doi.org/10.1080/13507486.1993.12035690>.

wist wypracował obraz podziału przestrzeni gospodarczej znacznej części Europy Środkowo-Wschodniej (włącznie ze strefą bałtycką) dopiero w swej pracy z 1973 r.⁹⁷

Samsonowicz ujmował gospodarczą strefę bałtycką w szerokiej perspektywie czasowej. Biorąc pod uwagę wszystkie artykuły poświęcone problemowi tej strefy i jej zasięgu, należałoby stwierdzić, że jej genezę upatrywał we wczesnym średniowieczu, gdy handlowym zwornikiem wybrzeży Bałtyku stali się Waregowie⁹⁸. Najpóźniejszą cezurę końcową rozważań tego badacza stanowiła połowa wieku XVIII⁹⁹. Jednak na ogół Samsonowicz przedstawiał dzieje tej wielkiej strefy od XIII w., gdy hanzeaci, zwłaszcza lubeczanie, zdobyli przewagę w handlu nad Skandynawami i Słowianami. Różne, choć także wcześniejsze inne niż skrajnie późna, były natomiast cezury końcowe rozważań Henryka Samsonowicza nad gospodarczą strefą bałtycką – sięgały albo połowy XVI, albo XVII w.

* * *

Sumując, badania Henryka Samsonowicza nad gospodarką strefy bałtyckiej obejmowały głównie okres od XIII do XVI w. włącznie, czasem wykraczając poza wymienione cezury. Badania te były prowadzone nie tylko w sferze faktograficznej, lecz także koncepcyjnej, teoretycznej. Samsonowicz obejmował całokształt tego obszaru, choć centrum jego zainteresowań były niemal od samego początku Gdańsk i Pomorze Wschodnie. W tym mieście i otaczającym go regionie widział bowiem podmiot historii gospodarczej zarówno sam w sobie, jak i jako element gospodarczej strefy bałtyckiej i niekiedy szerzej, gospodarki europejskiej Północy, obejmującej wszystkie kraje na północ od Alp. Niekiedy jednak jego zainteresowania, także w kontekście kupiectwa gdańskiego i – szerzej – hanzeatyckiego, sięgały także Italii, której mieszczaństwo (północnowłoskie i toskańskie) wytworzyło najbardziej rozwiniętą kulturę handlową. Samsonowicz badał kontakty kupców m.in. bałtyckich zarówno w samej Italii, jak i w Antwerpii, lecz także w obrębie ziem polskich, w tym także w XV-wiecznym Gdańsku.

Biorąc pod uwagę całokształt gospodarki, trzeba podkreślić, że uczony ten skupiał się głównie na handlu dalekosiężnym i zagadnieniach finansowych, jak kredyt, handel rentą, struktura operacji kapitałowych. Chociaż niejednokrotnie wspominał i pokrótce opisywał zaplecza produkcyjne, których wytworami

⁹⁷ M. MAŁOWIST, *Wschód*, s. 25–30. Kąkolewski i Olendzki także przywołali przykład tej pozycji w celu ukazania jego koncepcji podziału przestrzeni gospodarczej Europy Środkowo-Wschodniej, zob. I. KĄKOLEWSKI, K. OLENDZKI, op.cit., s. 64–65.

⁹⁸ H. SAMSONOWICZ, *Strefa bałtycka: jedność czy zróżnicowanie?*, *Zapiski Historyczne*, R. 71: 2006, nr 2–3, s. 26.

⁹⁹ Idem, A. MĄCZAK, *Z zagadnień*, s. 206.

handlowali kupcy ze strefy bałtyckiej, to kwestia zasobów nie stała się przedmiotem jego osobnych badań. Badania tego uczonego nie ograniczyły się jedynie do ustalania kontaktów i ich dynamiki czy zakresu rzeczowego handlu i dróg tych kontaktów. Sporo miejsca poświęcił on sferze instytucjonalnej: formom spółek, targom i sieci jarmarków, systemowi komór mytniczych i celnych oraz, oczywiście, samej instytucji Hanzy niemieckiej. Postrzegał on handel i obrót finansowy także jako składnik dziejów społecznych i historii mentalności. Choć interesowały go zwłaszcza szerokie powiązania i długofalowe procesy, to niemało miejsca poświęcał także jednostkom. Badał więc nie tylko patrycjat i elitę gospodarczą zwłaszcza Gdańska, przeprowadzając niekiedy studia prozopograficzne. Ważne w jego badaniach były też horyzonty intelektualne średniowiecznych i wczesnonowożytnych ludzi interesu – ich wiedza, umiejętności, pobożność i religijność, które widział jako poddane kupieckim ambicjom i przez to specyficznie rozumiane. Samsonowicz należał do niezbyt licznej grupy historyków, którzy korzystali często także z dorobku innych nauk.

W swoich pracach przeprowadzał zarówno drobiazgowo analizy, jak i tworzył syntetyczne, klarowne obrazy międzynarodowych stosunków gospodarczych, swobodnie przechodząc od analizy do syntezy, i na odwrót. Niekiedy polemizowano z wynikami jego badań. Nie ulega jednak wątpliwości, że badania Henryka Samsonowicza stanowią trwały wkład w poznanie dziejów bałtyckiej strefy gospodarczej średniowiecza i wczesnej nowożytności widzianej w szerokim, europejskim kontekście.

BIBLIOGRAFIA

- Bogucka, Maria and Henryk Samsonowicz. *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- Breisach, Ernst. *Historiography. Ancient, Medieval and Modern*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1994.
- Bremond, Janine, Jean-François Couet and Marie Martine Salort. *Kompendium wiedzy o ekonomii*. Translated by Krzysztof Malaga. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Charewiczowa, Łucja. *Handel średniowiecznego Lwowa*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1925.
- Cieślak, Edmund, ed. *Historia Gdańska*, vol. 2: 1454–1655. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1982.
- Cipolla, Carlo M. *Between Two Cultures. An Introduction to Economic History*. Translated by Christopher Woodall. New York, London: W. W. Norton, 1992.
- Czaja, Roman. "The Research on the History of Baltic Zone in the Polish Medieval Studies." *Studia Maritima* 14 (2001): 5–25.

- Dalewski, Zbigniew. "Pomorze w kręgu polityki międzynarodowej (XII wiek)" In *Europa sięga nad Bałtyk. Polska i Pomorze w kształtowaniu cywilizacji europejskiej (X–XII wiek)*, edited by Stanisław Rosik, 471–544. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Pracownia Badań nad Wczesnymi Dziejami Europy Środkowej, Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2020.
- Derelkowski, Andrzej, Jakub Borawski and Zbigniew Morawski. "Bibliografia prac Henryka Samsonowicza za lata 1952–1990". In *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, edited by Andrzej Wyrobisz, Michał Tymowski, 5–31. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1991.
- Dobosz, Józef. "O naukowych dokonaniach profesora Henryka Samsonowicza." In *Henryk Samsonowicz. Studia z dziejów miast w średniowieczu*, 351–356. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 2014.
- Dollinger, Philippe. *Dzieje Hanzy (XII–XVII w.)*. Translated by Vera Soczewińska. Warszawa: Volumen, Niezależna Oficyna Wydawnicza, 1997.
- Grabski, Andrzej Feliks. *Dzieje historiografii*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006.
- Iggers, Georg G. *Historiografia XX wieku. Przegląd kierunków badawczych*. Translated by Agnieszka Gadzała. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.
- Jesionowska Iwona and Maciej Radomski. "Bibliografia prac Henryka Samsonowicza za lata 2001–2009." In *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, edited by Agnieszka Bartoszewicz, 7–16. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.
- Kalfas-Piotrowska, Stefania. "Stosunki handlowe polsko-śląskie za Kazimierza Wielkiego." *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku* 5 (1936): 227–279.
- Kąkolewski, Igor and Krzysztof Olendzki. "The twentieth meridian zone: myth or reality? On Marian Małowist's studies on Central-East European history." *European Review of History: Revue européenne d'Histoire* 1 (1993): 57–72. <https://doi.org/10.1080/13507486.1993.12035690>.
- Kersten, Adam. "Kontakty gospodarcze Wielkiego Nowogrodu z Litwą, Polską i miastami południowoniemieckimi w XV wieku." *Slavia Orientalis* 1 (1958): 130–166.
- Kochanowicz, Jacek and Anna Sosnowska. "Historia gospodarcza Polski przedrozbiorowej – porzucone terytorium?" *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 71 (2011): 7–32.
- Koczy, Leon. *Handel Poznania do połowy XVI w.* Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1930.
- Koczy, Leon. "Materiały do dziejów handlu Hanzy pruskiej z Zachodem." *Rocznik Gdański* 7–8 (1933–1934): 275–331.
- Koczy, Leon. *Związki handlowe Wrocławia z Polską do końca XVI wieku*. Katowice: Wydawnictwa Instytutu Śląskiego, 1936.
- Kula, Witold. *Problemy i metody historii gospodarczej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.
- Kulišer, Iosif. *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, vol. 1. Translated by Władysław Głuchowski, Warszawa: Książka i Wiedza, 1961.
- Kutrzeba, Stanisław. *Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski*. Kraków: nakładem Akademii Umiejętności, 1902.

- Labuda, Gerard. "Charakterystyka źródeł i literatury." In *Historia Pomorza*, vol. 1: *Do roku 1466*, part 1, edited by Gerard Labuda, 219–232. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1969.
- Labuda, Gerard. "Leon Koczy." In *Wybitni historycy wielkopolscy*, edited by Jerzy Strzelczyk, 429–443. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010.
- Labuda, Gerard. "Przeszłość Pomorza w syntezach historiograficznych." In *Historia Pomorza*, vol. 1: *Do roku 1466*, part 2, edited by Gerard Labuda, 51–81. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1969.
- Labuda, Gerard, ed. *Historia Pomorza*, vol. 1: *Do roku 1466*, part 2. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1972.
- Lachowska, Dorota, "Wstęp do wydania polskiego." In Weber, Max. *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*. Translated by Dorota Lachowska, XXXIX–XLI. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.
- Le Goff, Jacques. *Średniowiecze i pieniądze. Esej z antropologii historycznej*. Translated by Bogdan Baran, Warszawa: Czytelnik, 2011.
- Magdański, Marian. *Handel Torunia na morzu w wiekach średnich*. Toruń: Fundusz Naukowy Uniwersytetu Poznańskiego, 1935.
- Magdański, Marian. *Organizacja kupiectwa i handlu toruńskiego do roku 1403*. Toruń: Zarząd Miejski, 1939.
- Małowist, Marian. *Handel zagraniczny Sztokholmu i polityka zewnątrzna Szwecji w latach 1471–1503*. Warszawa: nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1935.
- Małowist, Marian. *Kaffa – kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453–1475*. Warszawa: nakładem Towarzystwa Miłośników Historii, 1947.
- Małowist, Marian. "Le développement des rapports économiques entre la Flandre la Pologne et les pays limitrophes du XIIIe au XIVE siècle." *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 10/4 (1931): 1013–1065.
- Małowist, Marian. *Wschód a Zachód Europy w XIII–XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.
- Marzec, Andrzej and Marcin Starzyński. "Jerzego Wyrozumskiego spojrzenie na historię gospodarczo-społeczną polskiego średniowiecza." In Wyrozumski, Jerzy. *Skarbiec wiedzy. Studia społeczne i gospodarcze*, edited by Andrzej Marzec and Marcin Starzyński, 13–40. Kraków: Avalon, 2022.
- Migdalski, Paweł. "Kazimierz Ślaski jako pionier badań historycznych nad Pomorzem Zachodnim. Przyczynek do życiorysu polskiego historyka oraz badań zachodnich w latach 1945–1956." *Roczniki Historyczne* 87 (2021): 148–170. <https://doi.org/10.12775/RH.2021.06>.
- Migdalski, Paweł. "The Beginnings of Polish interest in the early medieval past of Kołobrzeg (until the end of the 1950s)." *Przegląd Zachodni* (2020): 62–78.
- Możejko, Beata. "Zarazy w średniowiecznym Gdańsku." In *Dżuma, ospa, cholera. W trzechsetną rocznicę wielkiej epidemii w Gdańsku i na ziemiach Rzeczypospolitej 1707–1711*, edited by Edmund Kizik, 43–61. Gdańsk: Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, 2012.
- Oleński, Krzysztof. "Główne kierunki badań nad historią gospodarczą." In *Informator metodologiczny do ćwiczeń z historii gospodarczej*, edited by Wojciech Morawski, 55–72. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, 2000.

- Ptaśnik, Jan. *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*. Warszawa: PWN, 1958.
- Pysiak, Jerzy and Michał Tymowski. "Henryk Samsonowicz (23 I 1930 – 28 V 2021)." *Kwartalnik Historyczny* 128/4 (2021): 1025–1033.
- Rutkowski, Tadeusz P. *Nauki historyczne w Polsce (1944–1970)*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.
- Samsonowicz, Henryk. *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku*. Warszawa: Wydawnictwa UW, 1960.
- Samsonowicz, Henryk. "Bałtyk w polityce i gospodarce Europy w XVI wieku." *Przełęcz Humanistyczny* 29/11–12 (1985): 29–40.
- Samsonowicz, Henryk. "Bankowość i banki w dziejach Gdańska. Początki." In *Bankierzy i banki w dziejach Gdańska*, edited by Edmund Cieślak, 7–16. Warszawa: Wydawnictwo Skorpion, 1999.
- Samsonowicz, Henryk. "Cła nadbałtyckie w późnym średniowieczu." *Zapiski Historyczne* 33/3 (1968): 151–170.
- Samsonowicz, Henryk. "Czy Elbląg był kontynuacją Truso?" In *750 lat praw miejskich Elbląga. Księga pamiątkowa*, edited by Andrzej Groth, s. 21–25. Gdańsk: Wydawnictwo Marpress, 1996.
- Samsonowicz, Henryk. "Das Verhältnis zum Raum bei den hansischen Bürgern in Mittelalter." *Hansische Geschichtsblätter* 95 (1977): 27–37.
- Samsonowicz, Henryk. "Der deutsche Orden als Wirtschaftsmacht des Ostseeraumes." In *Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen Ordens im Mittelalter*, edited by Udo Arnold, 103–112. Marburg: Elwert, 1989.
- Samsonowicz, Henryk. "Der deutsche Orden und die Hanse." In *Protokoll Nr 221 von 15.7.1978 des Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte von 14–17.3.1978*, 38–46. Konstanz: [s.n.], 1978.
- Samsonowicz, Henryk. "Der deutsche Orden und die Hanse." In *Die geistlichen Ritterorden Europas*, edited by Josef Fleckenstein, 317–328. Sigmaringen: Thorbecke, 1980.
- Samsonowicz, Henryk. "Die Handelsstrasse Ostsee–Schwarzes Meer im 13. und 14. Jahrhundert." In *Der hansische Sonderweg? Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Hanse*, edited by Stuart Jenks and Michael North, 23–30. Köln: Böhlau Verlag, 1993.
- Samsonowicz, Henryk. "Die Hanse als Wirtschafts- und Kulturgemeinschaft." In *Die Rolle der Stadtgemeinden und bürgerlichen Genossenschaften im Hanseraum in der Entwicklung des gesellschaftlichen und kulturelles Gedankengutes im Spätmittelalter*, edited by Janusz Tandecki, 25–31. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000.
- Samsonowicz, Henryk. "Die Ostsee-Hanse auf polnischem Gebiet im 13. Jh." In *Elbląg – nowe spojrzenie na średniowieczne miasto. Materiały z konferencji archeologicznej "Elbląg 1986"*, edited by Antoni Czacharowski and Tadeusz Nawroński, 11–18. Gdańsk: Pracownia Konserwacji Zabytków, 1992.
- Samsonowicz, Henryk. "Dynamiczny ośrodek handlowy." In *Historia Gdańska*, vol. 2: 1454–1655, edited by Edmund Cieślak, 93–175. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1982.

- Samsonowicz, Henryk. "Dwa fragmenty gdańskich rachunków kupieckich z XV wieku." In *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, edited by Zofia Budkowa, 265–276. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960.
- Samsonowicz, Henryk. "Elbląg w związku miast hanzeatyckich w XIII i XIV w." *Rocznik Elbląski* 12 (1991): 9–20.
- Samsonowicz, Henryk. "European Economic Zones in the Middle Ages and Early Modern Times. An Attempt to Make a Comparative Analysis." In *East-Central Europe Position within Europe. Between East and West*, edited by Jerzy Kłoczowski, 136–153. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2004.
- Samsonowicz, Henryk. "Formy pracy kupca hanzeatyckiego w XIV–XV w. Z dziejów techniki wymiany towarowo-pieniężnej." *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 12/2 (1964): 235–278.
- Samsonowicz, Henryk. "Gdańsk a poczynania morskie Zygmunta Augusta." In *Historia Gdańska*, vol. 2: 1454–1655, edited by Edmund Cieślak, 239–313. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1982.
- Samsonowicz, Henryk. "Geografia powiązań patrycjatu gdańskiego w średniowieczu." In *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, edited by Andrzej Radziwiński, Anna Supruniuk and Jan Wroniszewski, 319–325. Toruń: Wydawnictwa UMK, 1997.
- Samsonowicz, Henryk. "Gospodarcze podstawy patrycjatu gdańskiego w XV w." *Kwartalnik Historyczny* 66/3 (1959): 760–779.
- Samsonowicz, Henryk. "Gospodarka średniowiecznej Europy Środkowo-Wschodniej." In *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, vol. 2, edited by Jerzy Kłoczowski and Natalia Aleksion, 14–31. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000.
- Samsonowicz, Henryk. "Handel dalekosiejący na ziemiach polskich w świetle najstarszych taryf celnych." In *Społeczeństwo, gospodarka, kultura. Studia ofiarowane Marianowi Małowistowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, edited by Stanisław Herbst, 289–302. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
- Samsonowicz, Henryk. "Handel Litwy z Zachodem w XV wieku." *Przegląd Historyczny* 90/4 (1999): 453–458, 588.
- Samsonowicz, Henryk. "Handel Lublina na przełomie XV i XVI wieku." *Przegląd Historyczny* 59/4 (1968): 612–628.
- Samsonowicz, Henryk. "Handel zagraniczny Gdańska w drugiej połowie XV wieku (rejonizacja handlu na podstawie ksiąg cła palowego)." *Przegląd Historyczny* 47/2 (1956): 283–352.
- Samsonowicz, Henryk. *Hanza, władczyni mórz*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1958.
- Samsonowicz, Henryk. "Jarmarki w Polsce na tle sytuacji gospodarczej w Europie XV–XVI wieku." In *Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego*, edited by Juliusz Bardach, 523–532. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1970.
- Samsonowicz, Henryk. "Johann Angermunde. 'Homme d'affaires' de Gdańsk du XVe s.: marchand, politicien, financier, vers 1425–1482." In *Finances, pouvoirs et mémoires. Mélanges offerts à Jean Favier*, edited by Jean Kerhervé, 490–496. Paris: Fayard, 1999.

- Samsonowicz, Henryk. "Kontynuacja czy początek: uwagi o prahistorii Hanzy niemieckiej." In *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, edited by Maria Bogucka, 59–67. Toruń: Wydawnictwo UMK, 1996.
- Samsonowicz, Henryk. *Krzyżacy*. Warszawa: Agencja Omnipress, 1988.
- Samsonowicz, Henryk. "L'économie de l'Europe du Centre-Est du Haut Moyen Âge au XVIe siècle." In *Histoire de l'Europe du Centre-Est*, edited by Marie-Elizabeth Ducreux, Daniel Beauvois, Henryk Samsonowicz, Jerzy Kłoczowski, Piotr Wandycz and Natalia Aleksyńska, 621–641. Paris: PUF, 2004.
- Samsonowicz, Henryk. "La vie religieuse dans les villes de la Baltique à la fin du Moyen Âge." In *L'église et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du centre-est et du nord (XIVe–XVe siècles)*, 47–55. Roma: École française de Rome, 1990.
- Samsonowicz, Henryk. "Les débuts des banques privées en Pologne." In *Credito, banche e investimenti. Secoli XIII–XX. Atti della "Quarta Settimana di Studio" (14–21 aprile 1972)*, edited by Anna Vannini-Marx, 283–291. Firenze: Le Monnier, 1983.
- Samsonowicz, Henryk. "Les foires en Pologne au XVe et XVIe siècle sur la toile de fond de la situation économique en Europe." In *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas (1450–1650). Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zum Mitteleuropa*, edited by Ingomar Bog, 246–259. Köln: Böhlau, 1971.
- Samsonowicz, Henryk. "Lubeczanie a ziemia Polski w XIII w." *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia XXIV. Nauki Humanistyczno-Społeczne* 204 (1990): 143–153.
- Samsonowicz, Henryk. "Mariana Małowista pisarstwo historyczne." *Historyka. Studia metodologiczne* 20 (1990): 51–56.
- Samsonowicz, Henryk. "Materiały do dziejów żeglugi morskiej w XVII w. Ruch w porcie gdańskim w 1688 r." *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 8/3 (1960): 299–311.
- Samsonowicz, Henryk. "Miejsce Gdańska w gospodarce europejskiej XV wieku." In *Historia Gdańska*, vol. 2: 1454–1655, edited by Edmund Cieślak, 77–92. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1982.
- Samsonowicz, Henryk. *Nieznane dzieje Polski. W Europie czy na jej skraju?* Warszawa: Bellona, 2012.
- Samsonowicz, Henryk. "Nowe kierunki badań nad dziejami Hanzy." *Kwartalnik Historyczny* 68/2 (1961): 403–421.
- Samsonowicz, Henryk. "Początki banków prywatnych w Polsce." *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 36/1 (1981): 127–138.
- Samsonowicz, Henryk. "Pojęcie przestrzeni w mieście średniowiecznym." In *Problemy dydaktyczne nauk pomocniczych historii. Materiały na konferencję naukowo-dydaktyczną poświęconą naukom pomocniczym historii, Katowice–Wisła 29–31 V 1974*, edited by Józef Szymański, 7–15. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1974.
- Samsonowicz, Henryk. "Polityka morska miast hanzeatyckich." In *W epoce żaglowców. Morze od antyku do XVIII wieku*, edited by Beata Możejko and Ewa Bojaruniec-Król, 64–68. Gdańsk: Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2016.
- Samsonowicz, Henryk. "Polska a Hanza w XIII–XV w." *Zapiski Historyczne* 47/4 (1982): 129–140.
- Samsonowicz, Henryk. "Porty bałtyckie w XV wieku." In *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors*, edited by Jerzy Hauziński, 199–205. Słupsk: WSP, 1993.

- Samsonowicz, Henryk. *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzы nad Bałtykiem w XIV–XV w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968.
- Samsonowicz, Henryk. “Przemiany osi drożnych w Polsce późnego średniowiecza.” *Przegląd Historyczny* 64/4 (1973): 697–716.
- Samsonowicz, Henryk. “Przemiany strefy bałtyckiej w XIII–XVI wieku.” *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 37 (1976): 47–61.
- Samsonowicz, Henryk. “Recherches polonaises sur l’histoire de la Baltique au déclin de Moyen Âge.” *Acta Poloniae Historica* 23 (1971): 150–161.
- Samsonowicz, Henryk. “Relations commerciales entre la Baltique et la Méditerranée aux XVIe et XVIIe siècles, Gdańsk et Italie.” In *Histoire économique du monde méditerranéen (1450–1650)*, 537–545. Paris: Privat, 1973.
- Samsonowicz, Henryk. “Relations commerciales polono-italiennes dans le bas Moyen Âge.” In *Studi in memoria Federigo Melis*, vol. 2, edited by Luigi de Rosa, 191–205. Napoli: Giannini, 1978.
- Samsonowicz, Henryk. “Rola Gdańska w stosunkach polsko-skandynawskich w średniowieczu.” *Komunikaty Instytutu Bałtyckiego* 13–14/24–25 (1976/1977): 37–49.
- Samsonowicz, Henryk. “Rola Zakonu Krzyżackiego w gospodarce europejskiej.” *Przegląd Zachodni* 42/5–6 (1986): 215–224.
- Samsonowicz, Henryk. “Rozluźnienie związku z Hanzą.” *Historia Gdańska*, vol. 2: 1454–1655, edited by Edmund Cieślak, 314–329. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1982.
- Samsonowicz, Henryk. *Rzemiosło wiejskie w Polsce XIV–XVI w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1954.
- Samsonowicz, Henryk. “Schwedisch-pommerellische Wirtschaftsbeziehungen im Spätmittelalter.” In *Visby – Colloquium des Hansisches Geschichtsvereins 15.–18. Juni 1984. Referate und Diskussionen*, edited by Klaus Friedland, 3–13. Köln: Böhlau, 1987.
- Samsonowicz, Henryk. “Stare i nowe przedsiębiorstwa w Gdańsku w drugiej połowie XV wieku.” In *Strefa bałtycka XVI–XVIII wieku. Polityka – społeczeństwo – gospodarka. Ogólnopolska sesja naukowa zorganizowana z okazji 70-lecia urodzin Profesora Edmunda Cieślaka*, edited by Jerzy Trzoska and Edmund Cieślak, 177–183. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1993.
- Samsonowicz, Henryk. “Strefa bałtycka: jedność czy zróżnicowanie?” *Zapiski Historyczne* 71/2–3 (2006): 25–37.
- Samsonowicz, Henryk. “Struktura handlu gdańskiego w pierwszej połowie XV wieku.” *Przegląd Historyczny* 53/4 (1962): 695–715.
- Samsonowicz, Henryk. “Studien über Danziger Kaufmannskapital im 15. Jahrhundert.” In *Hansische Studien. Heinrich Sproemberg zum 70 Geburtstag*, edited by Gerhard Haitz and Manfred Unger, 332–340. Berlin: Akademie Verlag, 1961.
- Samsonowicz, Henryk. *Szkice o mieście średniowiecznym.* Warszawa: Wydawnictwa Drugie, 2014.
- Samsonowicz, Henryk. “Szlak bałtycko-czarnomorski w XIII–XIV wieku.” In *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, edited by Zenon H. Nowak, 285–290. Toruń: Wydawnictwa Towarzystwa Naukowego, 1992.

- Samsonowicz, Henryk. "Sztuka Hanzy około roku 1500 – dzieli czy łączy kraje bałtyckie?" In *Sztuka około 1500 roku. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Gdańsk, listopad 1996*, edited by Teresa Hrankowska, 15–22. Warszawa: Arx Regia, 1997.
- Samsonowicz, Henryk. "The Baltic Zone. Homogenous or Diversified?" *Acta Poloniae Historica* 96 (2007): 5–21.
- Samsonowicz, Henryk. "The Foreign Market of Gdańsk at the Turn of the 15th and the 16th Centuries." In *La storia e l'economia. Miscellane di studi in onore di Giorgio Mori*, edited by Anna Maria Falchero, 687–690. Varese: Lativa, 2003.
- Samsonowicz, Henryk. "Tło gospodarcze wydarzeń 1308 roku na Pomorzu Gdańskim." *Przegląd Historyczny* 56/2 (1965): 202–219.
- Samsonowicz, Henryk. *Untersuchungen über das Danziger Bürgerkapital in der II. Hälfte des 15. Jh.* Translated by Berthold Puchert. Weimar: H. Böhlau, 1969.
- Samsonowicz, Henryk. "Uwagi nad średniowiecznym patrycjatem miejskim w Europie." *Przegląd Historyczny* 49/3 (1958): 574–584.
- Samsonowicz, Henryk. "Was Elbing a continuation of Truso?" In *Von Menschen, Ländern, Meeren. Festschrift für Thomas Riss zum 65. Geburtstag*, edited by Gerhard Fouquet, 243–249. Töning: Der andere Verlag, 2006.
- Samsonowicz, Henryk. "Zagadnienia demografii historycznej regionu Hanzy w XIV–XV wieku." *Zapiski Historyczne* 28/4 (1963): 525–555.
- Samsonowicz, Henryk. "Zagadnienia kultury miast nadbałtyckich w XIV i XV wieku." *Rocznik Olsztyński* 5 (1963): 29–52.
- Samsonowicz, Henryk. "Zaraża w Gdańsku 1564 roku." In *O rzeczach minionych. Scripta rerum historicarum Annae Rutkowska-Płachcińska oblata*, edited by Marta Młynarska-Kaletynowa and Jerzy Kruppé, 305–310. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2006.
- Samsonowicz, Henryk. "Zmierzch Hanzy." In *Europa i świat w początkach epoki nowożytnej*, part. 1: *Spółczesność, kultura, ekspansja*, edited by Antoni Mączak, 125–154. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1991.
- Samsonowicz, Henryk. *Życie miasta średniowiecznego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
- Samsonowicz, Henryk and Antoni Mączak. "Feudalism and capitalism: a balance of changes in East-Central Europe." In *East-Central Europe in transition. From the fourteenth to the seventeenth century*, edited by Antoni Mączak, Henryk Samsonowicz and Peter Burke, 6–23. Cambridge: CUP, 1985.
- Samsonowicz, Henryk and Antoni Mączak. "Z zagadnień rynku europejskiego. Strefa bałtycka." *Przegląd Historyczny* 55/2 (1964): 198–222.
- Samsonowicz, Henryk and Antoni Mączak. "La zone baltique: l'un des éléments du marché européen." *Acta Poloniae Historica* 11 (1965): 71–99.
- Siewierski, Tomasz. *Marian Małowist i krąg jego uczniów. Z dziejów historiografii gospodarczej w Polsce*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2016.
- Sosnowska, Anna. *Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994)*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2004.
- Stobiecki, Rafał. *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020.

- Ślaski, Kazimierz. "Charakterystyka literatury." In *Historia Pomorza*, vol. 1: *Do roku 1466*, part 2, edited by Gerard Labuda, 7–18. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1972.
- Ślaski, Kazimierz and Benedykt Zientara. *Historia Pomorza*, vol. 1, part 2, edited by Gerard Labuda. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1972.
- Tymowski, Michał. "Czy w historiografii polskiej istnieje 'szkoła Małowista'?" *Kwartalnik Historyczny* 124/1 (2017): 79–118.
- Ungeheuer, Marian. *Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku*. Lwów: Lwów: Kasa im. J. Mianowskiego, Warszawa: Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej, 1929.
- Węcowski, Piotr. "Bibliografia prac Henryka Samsonowicza za lata 1991–2001." In *Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, edited by Jerzy Pysiak, Aneta Pieniądz-Skrzypczak and Marcin R. Pauk, 13–41. Kraków: TN Societas Vistulana, 2001.
- Węcowski, Piotr. "Uzupełnienia do bibliografii prac Henryka Samsonowicza za lata 1952–1990." In *Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, edited by Jerzy Pysiak, Aneta Pieniądz-Skrzypczak and Marcin R. Pauk, 41–44. Kraków: TN Societas Vistulana, 2001.
- Wenta, Jarosław. "List Awinioński w dziejopisarstwie pomorskim i polskim połowy XIV wieku." *Przegląd Historyczny* 73/3–4 (1982): 275–281.
- Weymann, Stefan. *Ćła i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*. Poznań: PTPN, 1938.
- Wiesiołowski, Jacek. "Kultura i społeczeństwo w późnym średniowieczu." In *Dzieje Poznania do roku 1793*, vol. 1, edited by Jerzy Topolski, 310–369. Poznań: PWN, 1988.
- Wyrozumski, Jerzy. "Kraków a Hanza w wiekach średnich." In Wyrozumski, Jerzy. *Cracovia mediaevalis*, 365–377. Kraków: Avalon, 2010.
- Zientara, Benedykt. "Charakterystyka literatury." In *Historia Pomorza*, vol. 1: *Do roku 1466*, part 2, edited by Gerard Labuda, 173–183. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1972.